

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
VÉDELMI-BIZTONSÁGI SZABÁLYOZÁSI ÉS KORMÁNYZÁSTANI
KUTATÓMŰHELY

VÉDELMI-BIZTONSÁGI SZABÁLYOZÁSI ÉS
KORMÁNYZÁSTANI MŰHELYTANULMÁNYOK
2021/10.

FARKAS ÁDÁM

*Gondolatok a védelmi és biztonsági szabályozást és kormányzást
meghatározó egyes eurázsiai trendekről*

ISSN 2786-2283

Rólunk

A műhelytanulmány (working paper) műfaja lehetőséget biztosít arra, hogy a még vállaltan nem teljesen kész munkák szélesebb körben elérhetővé váljanak. Ezzel egyrészt gyorsabban juthatnak el a kutatási részeredmények a szakértői közönséghez, másrészt a közzététel a végleges tanulmány ismertségét is növelheti, végül a megjelenés egyfajta védettséget is jelent, és bizonyítékot, hogy a később publikálandó szövegben szereplő gondolatokat a working paper közzétételekor a szerző már megfogalmazta.

A Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok célja, hogy a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely küldetéséhez kapcsolódó területek kutatási eredményeit a formális publikációt megelőzően biztosítsa, segítve a láthatóságot, a friss kutatási eredmények gyors közzétételét, megosztását és a tudományos vitát.

A beküldéssel a szerzők vállalják, hogy a mű megírásakor az akadémiai őszinteség szabályai és a tudományosság általánosan elfogadott mércéje szerint jártak el. A sorozatban való megjelenésnek nem feltétele a szakmai lektorálás.

A műfaji jellegből adódóan a leadott szövegekre vonatkozó terjedelmi korlát és egységes megjelenési forma nincs, a szerzőtől várjuk az absztraktot és a megjelentetni kívánt művet oldalszámozással, egységes hivatkozásokkal.

A szerző a beküldéssel hozzájárul, hogy a művét korlátlan ideig a sorozatban elérhetővé tegyünk, továbbá vállalja, hogy a working paper alapján megírt végleges szöveg megjelenési helyéről a szerkesztőséget legkésőbb a megjelenéssel egy időben értesíti.

A kiadvány ötletét az MTA Jogtudományi Intézet Law Working Papers sorozatának sikeréből merítettük.

Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2021/10.

Szerző(k):

Dr. Farkas Ádám PhD százados, tudományos munkatárs

Szerkesztő:

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

Kiadja

Nemzeti Közszerológiai Egyetem

Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely

Kiadó képviselője

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

A kézirat lezárva: 2021. augusztus 15.

ISSN 2786-2283

Elérhetőség:

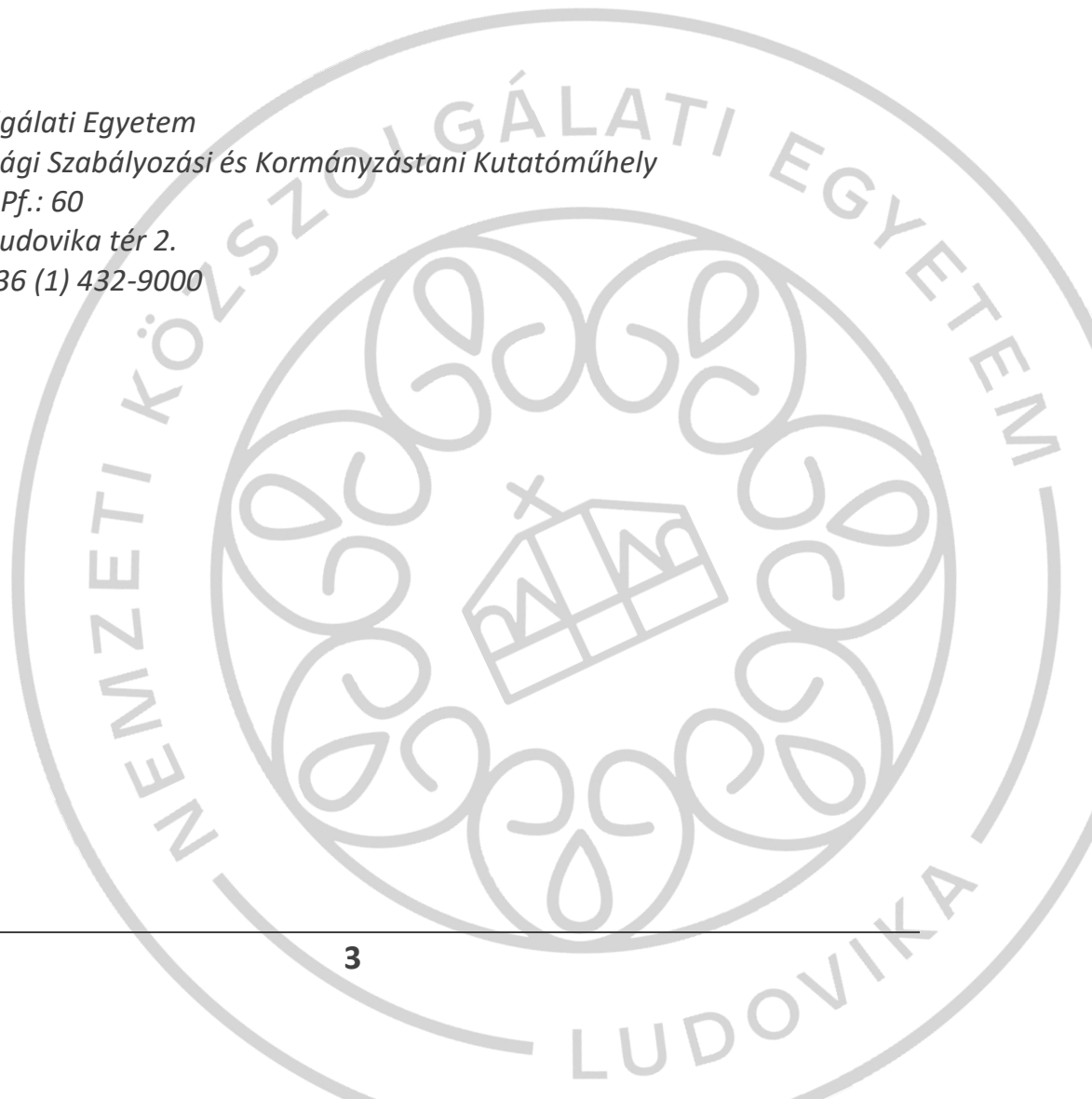
Nemzeti Közszerológiai Egyetem

Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Kutatóműhely

1441 Budapest, Pf.: 60

Cím: 1083 Bp., Ludovika tér 2.

Központi szám: 36 (1) 432-9000

GONDOLATOK A VÉDELMI ÉS BIZTONSÁGI SZABÁLYOZÁST ÉS KORMÁNYZÁST MEGHATÁROZÓ EGYES EURÁZSIAI TRENDEKRŐL²

Számos szerző helyezkedett arra az álláspontra, hogy az elmúlt évtizedekben végbement újabb forradalmi technológiafejlődés és annak az egyéni, társas és társadalmi pszichére és működésre, emellett pedig a gazdaságra és szükségképpen a biztonságra gyakorolt jelentős és a jövőben tovább erősödő hatásai miatt a fizikai távolságok jelentősége átalakul, mérséklődik,³ ezáltal pedig Európa és Ázsia elválasztása helyett célszerűbb Eurázsia kategóriájában gondolkodni.⁴ A magam részéről osztva ezt a nézetet úgy vélem, hogy az Eurázsia kontextusra és annak biztonsági vonatkozásaira nekünk magyaroknak fokozott figyelmet kell fordítani mind a stratégiai horizont, mind pedig a védelmi és biztonsági szabályozás, illetve kormányzás koordináta-rendszereiben.

Ennek okaként egyazon körülmény három eltérő dimenziója jelölhető meg, amely dimenziók azonban a társadalmi és állami létezésünk, tervezésünk és érdekérvényesítésünk szempontjából már dimenzióként eltérő cselekvési irányokat jelölnek ki. A szóban forgó körülmény hazánk földrajzi fekvése a három dimenzió pedig ennek a

- a) fizikai kötöttségei és Európa-keret jellege,
- b) geopolitikai vonatkozásai, különös tekintettel az Intermárium elméletre, valamint

¹ A Nemzeti Közszerződési Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar Honvédelmi Jogi és Igazgatási Tanszékének tudományos munkatársa.

² Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-4-II-NKE-11 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

³ Lásd: Amaël Cattaruzza: A digitális adatok geopolitikája. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó, 2020.; Kieron O'Hara – Wendy Hall: Four Internets. The Geopolitics of Digital Governance. CIGI Papers No. 206. Waterloo, Centre for International Governance Innovation, 2018.; Ben Buchanan: The Hacker and the State. Cyber Attacks and the New Normal of Geopolitics. Cambridge – London, Harvard University Press, 2020.; Kelemen Roland – Németh Richárd: A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése, In: Farkas Ádám (szerk.): Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 147-170. o.; Kelemen Roland: A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése, Honvédségi Szemle, 2020/4. szám, 65-81. o.

⁴ Bruno Maçães: Eurázsia hajnala. Az új világrend nyomában. Budapest, Pallas Athéné Books, 2018.; Robert D. Kaplan: Marco Polo világa visszatér. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó, 2018.; Robert D. Kaplan: A földrajz bosszúja. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2019.; Matthew Sussex – Roger E. Kanet: Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy. Confrontation and Consolidation. New York, Palgrave Macmillan, 2015.; Mark Bassin – Mikhail Suslov: Eurasia 2.0. Russian Geopolitics in the Age of New Media. Lanham – Boulder – New York – London, Lexington Books, 2016.; Maria Raquel Friere – Roger E. Kanet: Key Players and Regional Dynamics in Eurasia. The Return of the 'Great Game'. New York, Palgrave Macmillan, 2010.; Daniel S. Markey (2020): China's Western Horizon. Beijing and the New Geopolitics of Eurasia. New York, Oxford University Press, 2020.; Geoffrey F. Gresh: Eurasia's Maritime Rise and Global Security from the Indian Ocean to Pacific Asia and the Arctic. Cham, Palgrave Macmillan, 2018.; Farkas Ádám: Az Eurázsia gondolat, mint a nyugati szemléletmód önreflexiójának alapja? Gondolatok Robert D. Kaplan „Marco Polo világa visszatér” című munkája kapcsán. Szakmai Szemle 2020/2. szám, 178-192. o.

- c) gazdasági vonatkozásai és hazánk félperiféria szerepe a globális kapitalizmusban, illetve a transzatlanti térség nyugati centrumához viszonyítottan, de

figyelembe véve azt, hogy ezen dimenziók egymással metszésben, hatásaikban kombinálva érvényesülnek.

Ha így tekintünk helyzetünkre és a mögöttünk álló harminc évre, akkor úgy vélem a védelem és biztonság kérdésének sokkal nagyobb – és nem a napi politika harcai által determinált – jelentőséget kellene tulajdonítanunk, beleértve ebbe a témakör szabályozásának fejlesztését és széleskörű jogállami kapcsolódásait, illetve kormányzástani aspektusait is. A földrajzi fekvés és annak dimenziói ugyanis alternáló utakra kényszerítik hazánkat most is – akárcsak annak korábbi története során számos alkalommal – és ezen utak mindegyikére nézve megállapítható, hogy a saját védelmi és biztonsági érdekeink prioritásként kezelése bármely út választása esetén alapvető fontosságú lenne történeti-stratégiai távlatokban nézve. Másik oldalról nézve azonban, azt is látni kell, hogy a megjelölt három dimenzió különféle módokon nap mint nap, vagyis nem csak stratégiai, hanem mindennapi – rövid – távon is jelentős hatást gyakorolnak ránk akár minták és elvárások meghatározásával a transzatlanti térségből, akár az újszerű kooperációkra irányuló törekvések vagy épp a hazánk biztonságát is érintő kihívások keleti halmazából. Érdemes tehát mindezek kapcsán arra is figyelmet fordítani, hogy az egyes minták, trendek a szabályozás, majd az államszervezet és benne a védelmi és biztonsági rendszer működtetése tekintetében milyen adaptációs kérdéseket vetnek fel.

A fenti dimenziók kapcsán előljáróban fontos arra is rávilágítani, hogy hazánk földrajzi fekvésének Európa-keresztjellege a biztonságot és vele Magyarország nemzetközi megbízhatóságát is érintve egyértelműen visszatükrözi az Európa felé irányuló illegális mozgások, szállítások, kereskedelmi törekvések tekintetében, hozzákapcsolva ezekhez minden elképzelhető rendészeti kihívást a szervezett bűnözéstől az illegális migráción át a csempészettel és európai területre történő belépéssel összefüggő korrupcióig. Ugyanezen vonatkozással azonban összefügg az is, hogy hazánk a balkáni békeműveleti területtel és az évek óta válsággal érintett ukrán térséggel is közvetlenül határos, ami mind külpolitikai, mind katonai-szövetségi, mind rendészeti, mind nemzetbiztonsági szempontból jelentősen felerősíti az Európa-kereszt szerepet.

A geopolitikai vonatkozások terén célszerű nagyobb hangsúlyt adni annak a megközelítésnek, mely hazánk köztes – a Nyugat és a Kelet közti, Európa határterületét jelentő – fekvését nem egyedi helyzetként, hanem egy kiterjedt földrajzi térség sajátjaként határozza meg, mely a Balti-tengertől a Fekete-tengerig terjedően rajzol meg egy ütköző területet Európa nyugati hatalmai, keleti hatalmai és az ázsiai hatalmak között. Ez a megközelítés a második világháború utáni – jaltai – felosztás kapcsán Churchill elhíresült beszédében számunkra rendkívül érzékenyen ragadható meg: „Szczecintől a Balti-tengerig, Triesztől az Adriai-tengerig vasfüggöny ereszkedett a kontinensre. E vonal mögött fekszenek Közép- és Kelet-Európa ősi államainak fővárosai. Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia – ezek a városok és lakosaik egy olyan területen fekszenek, amelyet orosz szférának kell hívnom. E városok ilyen vagy olyan formában nemcsak szovjet befolyás alatt állnak, hanem némely esetben egyre jobban Moszkva irányítja őket.”⁵ Ez a

⁵ Winston Churchill, Fulton, Missouri, 1946. március 5. In: Brian MacArthur (szerk.): A XX. század nagy beszédei, Kaposvár, Agave Könyvek, 1999, 153. o.

megszólalás azonban egy nagyobb gondolati kör lenyomata, mely az Európa keleti felén elterülő „határterületet” Intermárium névvel illeti és annak ma lassan újra reneszánszát élő módon komoly jelentőséget tulajdonít. Ezt Robert D. Kaplan két találó gondolattal ragadta meg. Egyrésről, hogy a Kelet és Nyugat közti ütközési lehetőségek kihívásának „földrajzi középpontja a Fekete-tenger medencéje: ez Oroszország, valamint Ukrajna, Törökország, Kelet-Európa és a Kaukázus metszéspontja. Másként fogalmazva: itt találkozik Európa és a Közel-Kelet, és itt olvadnak össze a korábbi orosz, ottomán és Habsburg birodalmi konfliktus rendszerek.”⁶ Ezzel ugyanis nemcsak a történelmi determináltságra mutat rá, hanem arra, hogy regionálisan potens szereplők találkozási pontja is ez, még ha ő maga a gondolatmenetében Oroszországra súlyozta is a kérdést. Megállapításának azonban egyértelmű folyománya a következő is: „Napjaink valósága feléleszteti látszik az 1920-as években kigondolt Intermárium (a latin »tengerközi« kifejezésből) koncepciót, amely a Balti- és a Fekete-tenger között elhelyezkedő területre utal. Az Intermárium északon Észtországtól délen Romániáig és Bulgáriáig, keleten pedig a Kaukázusig tartó vitatott peremvidéket foglalja magában, és valaha a Németország és Oroszország, ma pedig az Egyesült Államok és Oroszország közti ütközőzónát jelenti.”⁷ Persze ehhez érdemes hozzátenni, hogy ennek az Intermáriumnak sajátos jelentősége és szerepe van Kína stratégia törekvéseiben, vagy akár Törökország hosszú távú hatalmi víziójában is, amit a gazdasági, a politikai, a kutatás-fejlesztési, a hadiipari, a kulturális-oktatási együttműködések és ambíciók mellett az elmúlt évek nemzetbiztonságot érintő nagyhatalmi lépései is megmutattak térségünkben.

Mindezeket pedig szükségszerű kiegészíteni azzal a ténnyel, hogy a globális kapitalizmus rendszerében hazánk félperiféria szerepet tölt be, ami egyértelműen szoros kapcsolatra készíti a centrum országokkal. E körben azonban kiemelendő az is, hogy bár a világrendszer-elmélet alapján maga a kapitalista világgazdaság mint – gazdasági – világrendszer egységes politikai irányultsággal nem rendelkezik,⁸ azt nem lehet elvitatni, hogy az egyes szereplőknek a kapitalizmus törvényszerűségeiből adódó gazdasági érdekei mellett politikai-hatalmi érdekei is vannak és ezeket erőteljesen kombinálva, összekapcsolva érvényesítik sok esetben. E tekintetben véleményem szerint Kelet és Nyugat között az eltérés a gazdasági és a politikai-hatalmi komponens összehangoltságának mértékében, nem pedig tényében ragadható meg. Ha pedig ezt a megállapítást a gazdasági és politikai-hatalmi érdekek és érdekérvényesítések összekapcsolásáról elfogadjuk, akkor azt is be kell látnunk, hogy bizony a kapitalista világgazdaságban betöltött félperiféria szerepnek és vele minden gazdasági – és kapcsolódó társadalmi – ambícióknak és kapcsolatunknak jelentős, ha nem meghatározó biztonsági vonatkozásai is vannak.

E három dimenzió együttes értelmezése és ezáltal az egymással átfedésben, kölcsönhatásban megnyilvánuló hatásaira való felkészülés tehát komoly védelmi és biztonsági vonatkozásokkal is bír, ami nem utolsó sorban jelentős kihívás a védelmi és

⁶ Kaplan i.m. (2018) 30. o.

⁷ Kaplan i.m. (2018) 31. o.

⁸ Vö.: Immanuel Wallerstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983.; Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Budapest, L'Harmattan Kiadó 2010.; Szigeti Péter: Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világkapitalizmus jelenlegi stádiuma. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.; Kelemen Roland: A biztonsági környezet átalakulása a hosszú 19. században, in: Vélemények a katonai jog világából, 2020/3. szám, 1-9. o.; Braudel, Fernand: A kapitalizmus dinamikája, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008.

biztonsági képességeink, rendszereink működtetése és azok fejlesztése tekintetében is. E kihívás helyes kezelése úgy vélem mind a kapcsolódó szabályozás, mind pedig abból következően az állami képességek szervezése, működtetése, ha úgy tetszik a védelmi-biztonsági kormányzás szempontjából az, ha saját utunkat úgy akarjuk járni, hogy közben figyelemmel vagyunk mindazon fejlesztési és működési mintázatokra, melyek a három dimenzió kapcsán determinálják környezetünket. Jelen tanulmány ezekre kíván egy szabályozás- és kormányzás-fókuszú megközelítéssel vázlatosan kitekinteni, beleértve ebbe a NATO ellenállóképességre irányuló fejlesztési törekvéseitől a Baltikum totális védelmi modelljein és az Európa peremén másként és máshogy lévő Izrael modelljén át egészen a két legmeghatározóbb keleti hatalom – Oroszország és Kína – szemléletét, illetve egy a Nyugathoz sajátosan kapcsolódó, mégis habitusában sok szempontból keleti minta – Szingapúr – megoldásait is.

1. A reziliencia mint nyugati irány két olvasata

A reziliencia a transzatlanti térségnek és különösen a NATO-nak a komplex biztonsághoz való alkalmazkodásra irányuló slágertémájának is nevezhető az elmúlt években. Messze nem előzmények nélküli, hiszen az átfogó megközelítés, illetve a polgári komponensek szövetségi felkészülésbe történő fokozódó súlyú becsatolása mind-mind előre vetítette, mégis azt mondhatjuk, hogy a szövetség létrejöttének alapját adó katonai súlyú és dominanciájú megközelítéshez képest valóban újszerű.

Esszenciáját – ahogy a későbbiekben kitérünk rá – maga az elnevezés méltán tükrözi, hiszen a komplex biztonságból következő kihívásokkal és fenyegetésekkel szemben egy rendszerszintű, szélesspektrumú ellenálló képesség, állami-társadalmi immunrendszer kialakítására törekszik, melynek számos megfogalmazása született az elmúlt években, sőt amely a NATO hivatalos fejlesztési irányultságában is kulcs szerepet kapott.⁹

A felütés egyértelmű és magától értetődő, hiszen egy komplex környezetben a társadalmak és államok ellenállóképességét – ha úgy tetszik immunrendszerét – kell megerősíteni, ami magában hordozza azt a felismerést, hogy a komplex biztonság korábban minden szektort és viszonyrendszert érhetnek fenyegetések, de egyúttal elfogadottként kezeli azt is, hogy más-más jellegű és mértékű felkészültség kell ezek kezelésére a különféle szakterületeken, illetve ezzel párhuzamosan a biztonság megóvása érdekében létesített szervezetek, a más célra létrehozott állami és társadalmi szervezetek, illetve a társadalom tagjai tekintetében.

Azonban, amikor a reziliencia (a NATO megfogalmazás szerint resilience) kérdését mélységében kívánjuk megközelíteni, vagyis nem egyszerűen a szövetségi szintű iránymutatások, céltételezések és követelménytámasztások adaptálására és szakmai-tudományos köntösbe bújtatott parafrazálására törekszünk, hanem azt gondoljuk át, hogy ez milyen horizonton és milyen mélységben kíván beavatkozást állami és társadalmi rendszereinkben és jogállami értékeink révén szabályozásunkba, nem csak a normaszövegek, hanem a szemlélet szintjén is, akkor komoly kihívással találjuk szembe magunkat.

⁹ Lásd: NATO: Strengthened Resilience Commitment. 14. June 2021. (letöltve: 2021.07.30., https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_185340.htm); NATO: Commitment to enhance resilience. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016. (letöltve: 2021.07.30., https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm)

Ekkor ugyanis a biztonságot megerősíteni kívánó felfogás, melynek szabályozási és működési mentalitása imperatív/követelménytámasztó, vagy korlátokat és szankciókat meghatározó jellegű, szemben találja magát a polgári társadalom jogos szabadságigényével, a különféle gazdasági érdekekkel, a fogyasztói és egyben információs társadalom újszerű és sajátos működési jellemzőivel, melyek évtizedek óta mélyen áthatják mindennapi életünket és ebből adódóan szabályozási rendszerünket is.

Mielőtt tehát a reziliencia később még említésre kerülő fő területeinek azonosítása majd szabályokkal és intézkedésekkel való megerősítése felé mozdulnánk el, be kell látni, hogy elvi-szemléleti alapproblémával állunk szemben, amit a szövegpanelek átvétele és ismétlése nem old fel. Ez az alapprobléma abban ragadható meg, hogy a reziliencia előfeltétele a társadalom együttműködése, viszont a társadalom biztonságtudata – időszakos és félelemalapú kilengésektől eltekintve – alapvetően nem a biztonsági szféra – parancsoló/korlátozó – személetmódjára van kondicionálva. Ezt a helyzetet pedig európai viszonylatban felerősíti két összefüggő történelmi tény. Az egyik, hogy a totalitarizmus tapasztalat miatt Európában az állam védelmi és biztonsági képességeinek megerősítése a békés és szabadabb világrenddel szembeni eretnekségnek számított társadalmi-politikai szempontból mindaddig, amíg az új típusú és emberáldozatokat, illetve biztonságerőzítőt követelő fenyegetések sora el nem érte Európát. A másik az, hogy az európai térségben a biztonság kemény – katonai, rendőri, titkosszolgálati – eszközökkel és képességekkel való fenntartása és megerősítése mint költséges, de rendszerszerűen és hatékonyan piaci alapon nem szervezhető közszolgáltatás, az elmúlt évtizedekben nem volt prioritás, sőt negatív érzetű témakör volt a gazdasági, jóléti-fogyasztói fejlődést szolgáló forrásallokációhoz képest. Ezek a tendenciák pedig szintén áthatják szabályozásunkat és a védelmi-biztonsági funkciókkal kapcsolatos szemléletünket, jogérzékünket. Ennek emblematikus példáját az elmúlt évek állami információgyűjtési botrányai adják,¹⁰ melyek mellett kevésebb figyelem és felháborodás irányult arra, hogy a felhasználók jóváhagyását – a szolgáltatás igénybevételéhez kötés miatt – szinte visszaélésszerűen kikényszerítő tech cégek adatkezelése körében milyen visszaélések, hatalmi és társadalmi befolyásolási manőverek valósíthatók¹¹ meg. Társadalmi gondolkodásunk ugyanis erre van kondicionálva a 20. század

¹⁰ E körben az Echelon botrány, majd a Wikileaks szivárogtatások és később a Prism rendszer körüli feszültségek, vagy épp a jelen tanulmány megírásakor aktuális Pegasus botrány emelhető ki, annak hangsúlyozásával, hogy a jogállami keretek között működő állami hír- és információszerezés szükségszerű, hogy megfelelő kontroll mellett működjön, de látni kell azt is, hogy hasonló követelményeket kellene támasztani a nem állami információgyűjtőkkel, -birtoklókkal szemben is, illetve a kérdés körüli diskurzust az információs korszak összes kihívásával, az állami és nem állami szereplők gyakorlatának kiterjedt elemzésével együtt szemlélve kellene konstruktív módon megvitatni.

¹¹ Érdemes elgondolkodni, hogy a legnagyobb techcégek, melyek például az internetes keresőmotorokat működtetik, a „fogyasztói élmény növelése és a keresési hatékonyság fokozása” érdekében milyen mennyiségű adathoz férnek hozzá az egyes felhasználókról azok beleegyezésével, de – feltehetőleg – mélyreható tudta nélkül annak érdekében, hogy egy keresést követően a legtöbb később meglátogatott oldalon már a kereséséhez igazodó reklámokat tudjanak elhelyezni. Ugyanígy mérlegelhetők a Google által gyűjtött adatok a kommunikációs paraméterektől a geolokációs adatokon át a különféle – tárolás mellett azonosításra és profilelemzésre is hasznosítható – képi anyagokon és vásárlási adatokon át. Az pedig, hogy mindez nem csak a működés-hatékonyságot és a fogyasztói élmény növelését szolgálhatja, egyértelművé vált a Facebook és a Cambridge Analytica ügye kapcsán is. Megkockáztatható az is, hogy ezen adatgyűjtők lehetőségei jóval nagyobb negatív hatásokra is képesek elvi síkon, mint a kis és közepes államok információszerező képességeinek alkalmazása. Ez persze nem legitimálja egyik problémakört sem, de egyértelművé teszi, hogy a kérdés sokkal bonyolultabb, mint ami egy-egy kipattant botrány adott nézőpont szerinti átpolitizálásával közvetíthető lenne.

történelme és újabban a fogyasztás és kibontakozás szabadságának háborítatlanság-igénye miatt. Ezt az is jól példázza, hogy a skandináv térségben reneszánszát élő totális védelem koncepciók szélesebb európai meghonosítása nem, vagy nehezen képzelhető el, hiszen a totális védelem gondolatát az európai mainstream gondolkodás a totalitarizmussal párosítja Carl Schmitt totális állam koncepciójához hasonlóan, még annak ellenére is, hogy korunk a valódi globalizáció és az információs tér valós időben fizikai határokat átívelő hatóképessége miatt a totalitás koraként is felfogható ennek minden előnyével és hátrányával együtt.¹²

Amikor tehát a reziliencia kérdéseit a védelmi és biztonsági szabályozás és kormányzás felől nézzük, akkor elsőként ezen alapproblémák megoldhatóságára kell figyelmet szentelnünk, hiszen a társadalmi egyetértés-támogatás nélkül a védelmi-biztonsági szektorra és annak ágazataira jellemző imperatív/korlátozó szabályozás hatékonysága csak alacsony maradhat a hosszú távú érvényesülés tekintetében.

1.1. A NATO resilience

A NATO a resilience koncepcióját a washingtoni szerződés harmadik cikkére alapozza, mely szerint „jelen Szerződésben kitűzött célok hathatósabb elérése érdekében a Felek külön-külön és együttesen, folyamatos és hathatós önszegély és kölcsönös segítség útján, fenntartják és fejlesztik egyéni és kollektív védelmi képességüket fegyveres támadással szemben.”¹³. Erre a fajta kooperációs kötelezettségvállalásra építve a resilience azonban tartalmilag – akárcsak maga a NATO a hidegháború végét követő útkeresés után – túllép az eredeti, katonai szövetségi kereteken és a fegyveres támadással szembeni felkészülésen, mikor rögzíti, hogy „Minden NATO-tagországnak ellenállónak kell lennie ahhoz, hogy ellen tudjon állni egy nagyobb megrázkódtatásnak, például természeti katasztrófának, a kritikus infrastruktúra meghibásodásának, illetve hibrid vagy fegyveres támadásnak, és ki tudjon lábalni azokból. Az ellenálló képesség egy társadalmi képesség a sokkhatásokkal szembeni ellenállásra és az azokból való felépülésre, ami kombinálja a polgári felkészültséget és a katonai kapacitásokat.”¹⁴

Ebből a megfogalmazásból egyértelműen látható, hogy a resilience fókuszába – persze a kapcsolódó politikai döntések függvényében, de – lényegében bármely nagyobb hatóképességű biztonsági kihívás vagy fenyegetés beleérthető. Különösen igaz ez akkor, ha az ellenállóképességet – hasonlóan az immunitáshoz – egy fokozatos reakciókra épülő rendszerként fogjuk fel, vagyis nem csak a sokkhatások szintjét elérő, azaz válságként azonosítható eseményekre nézve kívánjuk kialakítani, hanem már ezek kialakulását

A téma kapcsán lásd: Sanra Matz – Ruth Elisabeth Appel – Michal Kosinski: Rethinking privacy in the age of psychological targeting (letöltve: 2021.07.30., <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2019/11/21/rethinking-privacy-in-the-age-of-psychological-targeting/>); The Guardian: The Cambridge Analytica Files. (letöltve: 2021.07.30., <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>); Koltay András: A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. In: In Media Res. 2019/1. sz. 1-56. o.; Koltay András: Az internetes kapuőrök és az emberi jogok európai egyezményének 10. cikke – A sajtószabadság új alanyai. In: Állam és Jogtudomány. 2017/Különszám 129-140. o.

¹² A téma kapcsán lásd: Farkas Ádám: A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.

¹³ A Magyar Köztársaságnak az Észak-atlanti Szerződéshez történő csatlakozásáról és a Szerződés szövegének kihirdetéséről szóló 1999. évi I. törvény, 3. cikk.

¹⁴ NATO: Resilience and Article 3 (letöltve: 2021.07.30., https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm).

megelőző, eszkalációs hatékonyságát és gyorsaságát mérséklő képességként is értelmezzük. Innen nézve ugyanis a természeti katasztrófákkal, a kritikus infrastruktúra – Magyarországon létfontosságú infrastruktúra – meghibásodásával, a hibrid és a katonai támadásokkal szembeni ellenállóképességbe ugyanis jószerével bármely esemény vagy cselekmény számításba vehető, amely magán hordozza azt a potenciális képességet, hogy kiváltója, eszkalációs gyorsítója vagy épp komponense legyen a nevezett sokkhatások/válságok valamelyikének. E tekintetben talán leglátványosabban a hibrid fenyegetések kérdésköre emelhető ki, melybe a nem katonai¹⁵ és katonai komponensek együttesével a nemzetállami vagy nemzetközi jogi értelemben illegális célt valamely módon segítő legális tevékenységektől a különféle eszközként használt, de egyébként klasszikus bűncselekményeken, továbbá a gazdasági és hírszerzési manővereken és műveleteken keresztül egészen a nyílt vagy a vonatkozó nemzetközi normákat kijátszó módon leplezett katonai fellépésig bármilyen részelem beletartozhat egy stratégiai hálóba rendezve.¹⁶ Ez a fajta értelmezés pedig szabályozási szempontból rendkívüli komoly kihívást jelent egyik oldalról a különféle állami és nem állami funkciók kooperációjának és még inkább koordinált fejlesztésének és működtetésének terén épp úgy, mint az illegitim emberi cselekményekkel összefüggő fenyegetések tekintetében a kapcsolódó jogkorlátozások helyes arányú és garanciális meghatározásáig. Ez utóbbi kapcsán külön szembe kell nézni azzal a ma még jogállami szempontból gordiuszi csomónak látszó kérdéssel, hogy például egy hibrid szcenárió kapcsán hol húzódik a határvonal a legális és illegális cselekmények között különösen például a véleménynyilvánítása szabadsága, a politikai pluralizmus és gazdasági (tulajdon) szabadság tekintetében. Hovatovább egyre aktuálisabb a kérdés, hogy egy prima facie legális cselekménynek a szuverenitást sértő/veszélyeztető hibrid szcenárióhoz kötődésének felderítésére és bizonyítására milyen hatékony eszközök biztosíthatók az információs korszakban és milyen keretek között, de másik oldalról milyen jogállami garanciák adhatók az információs korban.

Felvetésem kapcsán célszerű kitekinteni a NATO resilience felfogásának főbb témaköreire, jelesül:

- a kormányzat és a kritikus kormányzati szolgáltatások folytonosságának biztosítására;
- az országon belüli és határokon átnyúló tartaléktervekkel és tartalékhálózatokkal számoló rugalmas energiaellátásra;
- az emberek ellenőrizetlen mozgásainak hatékony kezelésére;

¹⁵ Ennek kibertéri relevanciáját és szereplőit lásd: Kelemen Roland: A nem állami kibertéri műveletek egyes szereplőinek jelentősége a hibrid konfliktusokban, In: SmartLaw Research Group Working Paper, 2021/2. sz. 1-17.

¹⁶ A téma kapcsán lásd: Giannopoulos G. – Smith H. – Theocharidou M. (eds.): The Landscape of Hybrid Threats: A Conceptual Model Public Version. Ispra, European Commission, 2020.; Mason Clark: Russian Hybrid Warfare. (letöltve: 2021.08.15.,

<http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%2020.pdf>); Hódos László: A hibrid konfliktusok felívelési szakasza, avagy a fenyegetés észlelésének, megelőzésének és kezelésének nemzetbiztonsági aspektusai. In Honvédségi Szemle 2020/4. szám, 49-64. o.; Farkas Ádám – Resperger István: Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl – intézményi és jogi kihívások. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020 132-149. o.; Farkas Ádám: Komplex biztonság, hibrid konfliktusok, összetett válaszok. Honvédségi Szemle, 2020/4 szám., 11-23. o.

- a megszakításokkal és szabotázzsal szemben is ellenállni képes rugalmas élelmiszer- és vízkészletezésre;
- a tömeges – egészségügyi jellegű – veszteségek kezelésének képességére;
- a reziliens – válsághelyzetben is működni képes – polgári kommunikációs rendszerek kialakítására; valamint
- a reziliens, NATO erők és polgári képességek gyors és folyamatos mozgását biztosítani képes közlekedési rendszerek kialakítására.¹⁷

A NATO által meghatározott hét fő resilience terület vagy irány a szabályozási és védelmi-biztonsági kormányzati problémafelvetést egyértelműen mélyíti.¹⁸ Ezt mind a NATO, mind az egyes államok azonosították, hiszen a reziliencia kialakítása, erősítése érdekében megkezdték a különféle koordinációs szervek kialakítását, fejlesztését, illetve szabályozásaik korszerűsítését.¹⁹ Ennek bázispontja azonban még úgy fest a klasszikusan fegyveres, vagy más módon szuverenitást sértő behatásokon van, amit Wolf-Diether Roepke és Hasit Thankey²⁰ következő gondolata is tükröz: „Az ellenállóbb országok - ahol az egész kormányzat, valamint a köz- és a magánszektor részt vesz a polgári felkészülés tervezésében – kevesebb olyan sebezhető ponttal rendelkeznek, amelyeket egyébként kihasználhatnak, vagy amelyeket az ellenfelek célba vehetnek. Az ellenálló képesség ezért a tagadással történő elrettentés fontos szempontja: az ellenfél meggyőzése arról, hogy a támadás nem éri el a kívánt célokat.”²¹ Elvitathatatlan és fontos elem természetesen az ellenérdekelt tevékenységektől való elrettentés, azonban ez a fajta megközelítés és mögötte egy indirekt vagy hibrid katonai stratégiai retorika talán eltereli a figyelmet a megcélzott területek nagyobb szabályozási és ebből következő állami-társadalmi kooperációs és politikai kulturális kérdéseiről.

A NATO resilience irányai egyértelműen komoly kihívást jelentenek az elmúlt évszázadok fejlődésében a funkcionális tagozódás és a funkcionális felelősségmegosztás elvei felé elmozduló kormányzati rendszereknek is. A „whole of government” szemlélet tehát már államszervezésileg és ehhez kapcsolódva a kormányzati funkciók és felelőségek szabályozásának viszonylatában is jelentős kihívás, mivel úgy kell hatékony és koordinált megoldásra jutni, hogy közben a funkcionális elkülönülésben rejlő – napi szintű, illetve a

¹⁷ Vö.: NATO: Resilience and Article 3 (letöltve: 2021.07.30., https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm)

¹⁸ A téma kapcsán lásd: Jim Townsend – Anca Agachi: Build Resilience for an Era of Shocks. In: Christopher Skabula (eds.): NATO 20/2020. Twenty Bold Ideas to Reimagine the Alliance after the 2020 US Election. Washington, The Atlantic Council, 2020.; NATO CDS: Enhancing the Resilience of Allied Societies through Civil Preparedness (letöltve: 2021.07.30., https://www.nato-pa.int/download-file?filename=/sites/default/files/2021-04/011%20CDS%2021%20E-%20RESILIENCE%20THROUGH%20CIVIL%20PREPAREDNESS_0.pdf); Daniel S. Hamilton (eds.): Forward Resilience. Protecting Society in an Interconnected World. Washington, Center for Transatlantic Relations – Johns Hopkins University, 2016.

¹⁹ Kibertér tekintetében lásd bővebben: Kelemen Roland: A kibertámadások nemzetközi jogi olvasata és a NATO értelmezése, különös tekintettel a válaszlehetőségekre, In: Farkas Ádám (szerk.): Az állam katonai védelme az új típusú biztonsági kihívások tükrében, Budapest, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2019, 29-50. o.

²⁰ A szerzők álláspontja kapcsán lásd: Wolf-Diether Roepke – Hasit Thankey: Resilience. The First Line of Defence. In The Three Sword Magazine, 34/2019., 50-53. o.

²¹ Wolf-Diether Roepke – Hasit Thankey: Resilience: the first line of defence (letöltve: 2021.07.30., <https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/02/27/resilience-the-first-line-of-defence/index.html>).

szakterület-specifikus – előnyök megmaradjanak, de ne jöjjön létre se egy valóban hatékony működésre a 21. század dinamikájában képtelen ágazatok feletti „mamutképeség/vízfej”, se pedig egy ágazatokon átívelő, de az ágazatok érdekei miatt jól koordinálni képtelen „béna kacsa” állapota ne következzen be. Ehhez pedig az amerikai nemzetbiztonsági szemlélet tapasztalati alapján érdemes hozzávenni a national security state és a national security constitution²² angolszász problémakörét is államtani és kormányzástani szempontból, ha jól megalapozott és szisztematikusan kimunkált alapokra akarjuk helyezni az állam védelmi és biztonsági működését.²³ Ez a fajta irány tehát már „csak” a kormányzati dimenzióban komoly szabályozási és szervezési kihívást jelent, amihez egyrésztől szükségszerű egy közös alapokat teremtő törvényi keret – kódex – kialakítása, másik oldalról azonban ehhez az összes érintett terület szabályozásának mélyre ható – tehát nem szövegszerű, jelzés értékű – módosításokkal tűzdelt összehangolása is kell, kiegészülve az érintett szakmai és politikai személyzet megfelelő felkészítésével, szemléletének korszerűsítésével.

Az összkormányzatiságon túl az állami és társadalmi kooperációt és a társadalom bevonását egy újabb szükséges és kívánt, de a megvalósítás tekintetében kritikus pontként lehet azonosítani. Ez szabályozási szempontból is jelentős, hiszen feltételezi az új rendszer kialakításának társadalmi támogatottságát, az ehhez szükséges folyamatos és kiegyensúlyozott kommunikációt a felek között, továbbá egy minőségi politikai kultúrát, ami a napi politikai harcoktól el tudja választani azokat a védelmi és biztonsági kulcskérdéseket, melyek nem húzhatók be a plurális demokráciával járó napi politikai szorítóba. Ezek a követelmények már önmagunkban jelentős kihívásként azonosíthatók korunkban, de ezekhez mindenképp hozzá kell venni annak a szükséges mértékű átláthatóságnak a problémakörét, amibe beleértendő az a kényes kompromisszum, hogy a szóban forgó sokkhatások kapcsán hol van a határ a társadalom számára széles körben megismerhető kihívások, információk és cselekmények, illetve a hatékony védekezés miatt a titkosság között.

A társadalmi kooperáció azonban a hét fő iránnyal együtt szemlélve szabályozási és kormányzati szempontból is egy mélyebb és komplexebb kihívást tartogat. Jelesül annak megkerülhetetlenségét, hogy a hét irány hatékony kialakítása, megerősítése egyik oldalról feltételezi az állam imperatív/korlátozó megoldásokhoz szokott védelmi-biztonsági intézményeinek együttműködéses megoldásokra való nyitottságát és az ehhez szükséges – kommunikációs, szervezési, működési – képességek és eljárásrendek kialakítására való hajlandóságot és alkalmasságot, másik oldalról pedig annak a részletes és a civil szféra bevonása nélkül nem teljesíthető feltárását, hogy az egyes irányok és az azokon belüli konkrét fejlesztések milyen magánérdekeket, magánviszonyokat, ha úgy tetszik a

²² A téma kapcsán lásd: Paul F Scott: *The National Security Constitution*. London, Hart Publishing, 2018.; Douglas T. Stuart: *Creating the National Security State. A History of the law that transformed America*. Princeton, Princeton University Press, 2008.; Cody M. Brown: *The National Security Council. A Legal History of the President’s Most Powerful Advisers*. Washington, Project On National Security Reform Legal Working Group, 2008.; Richard J. Barnett: *The Ideology of the National Security State*. In *The Massachusetts Review* Volt. 26. No.4. 1985., 483-500. o.; Norrin M Ripsman – T. V. Paul: *Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis*. In *International Studies Review* Vol. 7. Issue 2. 2005, 199-227. o.

²³ Ennek gyökereit lásd: Kelemen Roland: *Az Amerikai Egyesült Államok kivételes hatalmi rendszerének fejlődése a hosszú 19. században*, In: *Iustum Aequum Salutare*, 2020/3. sz. 107-120. o.; Kelemen Roland: *Az angol kivételes hatalom története a kezdetektől a második világháborús szabályozásig*, In: *Jog Állam Politika* 2020/2. sz. 53-65. o.

magánszféra érdekében kialakított jogi kereteket és működési rendszereket érintenek. Innen nézve ugyanis a resilience hatékony kialakítása, megerősítése szükségessé teszi a teljes jogrendszer átgondolását és ebben olyan diskurzusok kialakítását, melyek a szükségesség és arányosság mércéi mentén tudják megalapozni a társadalmi legitimitását a különféle korrekcióknak, változásoknak. Tartós társadalmi legitimitáció ugyanis egy ilyen rendszerszintű, de valahol mégis védelmi-biztonsági háttérű és determinációjú szisztematikus fejlődésnek ugyanis csak ilyen szabályozási, szervezési, társadalmi-konzultatív keretben adható. Ennek hiányában a resilience, illetve annak egyes területei csak konkrét és aktuális fenyegetések kapcsán, kevéssé rendszerszerűen, inkább fenyegetés- és félelemkötötten, válságról-válságra ad hoc módon építhető, ami viszont meglátásom szerint a koncepció alapját, szisztematikusságát hozza bizonytalan és kényes helyzetbe. Ez utóbbi narratíva messze nem csökkenti azonban a szabályozási és szervezési feladat komplexitását, de a konkrét válságtapasztalatokhoz kötöttség miatt lényegesen lerövidíti a kidolgozásra, mérlegelésre, tervezésre és társadalmi tudatosításra rendelkezésre álló időkeretet, ami közép- és hosszú távon a hatékonyságra és a rendszerszerű működésre hathat vissza.

Annak hangsúlyozásával tehát, hogy a resilience koncepció kibontakoztatása és vele a társadalmi ellenállóképesség – és ennek intézményesült vázaként, kereteként az állami intézményrendszer – megerősítése a helyes irány a komplex biztonságból és a 21. század fejlődési dinamikájából fakadó kihívások és fenyegetések hatékony megelőzésére és kezelésére, fontosnak tartom kiemelni, hogy ennek szabályozási és kormányzási mélységeit és összetettségét további, széleskörű és koordinált kutatások és elemzések tárgyává kell tenni ahhoz, hogy valóban rendszerszerű és hatékony újítások felé léphessünk el.

1.2. A balti-skandináv irány

A transzatlanti térségen belül a reziliencia, vagy még inkább az komplex biztonság korához legszélesebb spektrumban alkalmazkodni kívánó védelmi és biztonsági rendszer tekintetében a skandináv és balti térség²⁴ sajátos irányt képvisel. Ennek egyértelmű oka előbbiek esetén a történelmi tapasztalatok keveredése a semlegességi törekvésekkel, illetve a földrajzi fekvés szintén stratégiai ütközőzóna voltával és legújabban az északi sark várható geopolitikai felértékelődésével, míg utóbbiak esetén egyértelműen Oroszország közvetlen közelsége és a szovjet-orosz tapasztalatok.

Ezekben az államokban a hirtelen és nagy mértékben eszkalálódó válsághelyzetekre, fenyegetésekre, támadásokra való felkészülés a társadalmi toleranciával együtt érvényesülve is újra szervesült részévé vált a védelmi és biztonsági felkészülésnek mind az érintett állami szervek szabályozása, feladatköre, mind a kormányzati koordináció, mind az új típusú –

²⁴ Példaként lásd: Charly Salonijs-Pasternak: Finland's ambiguous deterrence: mixing deterrence by denial with ambiguous extended deterrence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 110-127. o.; Henrik Praks: Estonia's approach to deterrence: combining central and extended deterrence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 146-162. o.; Nora Vanaga: Latvia's defence strategy: challenges in providing a credible deterrence posture. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 163-179. o.; Tomas Janeliūnas: The deterrence strategy of Lithuania: in search of the right combination. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 180-198. o.

különösen a technikai jellegű és ezen belül is kibertérrel összefüggő – fenyegetésekre való összkormányzati és osztársadalmi felkészülés, mind pedig a társadalom ellenállásra való felkészítése terén.

Ezen államok alkotmányos szabályai és törvényi rendelkezései tükrözik ezt a szemléletet, éppúgy, mint a lakosság felkészítését szolgáló – utoljára a második világháború hatására tapasztalt – tájékoztatók újbóli megjelenése különféle krízisek, különösen fegyveres konfliktus viszonylatában.

Természetesen kihangsúlyozandó, hogy az érintett államok eltérő történelmi tapasztalatai, társadalmi és politikai kultúrája nagyban befolyásolta ennek a szemléletnek a kialakulását, azonban ezek mellett is fontos lehet részletesebben elemezni az ezen országokban rejlő megoldásokat, mivel azok egyértelműen korszerűséget és komplex megközelítést tükröznek, de egy egészséges biztonsági-társadalmi egyensúllyal. E tekintetben különösen fontos a kormányzati koordináció mellett azon elemek vizsgálata, melyek a társadalmi tudatosításra, a biztonságtudatosságot erősítő nevelési-oktatási megoldásokra, illetve a biztonsági törekvések társadalmi-gazdasági hasznosíthatóságára mutatnak eredményes, sőt kiemelkedő példákat, különösen a kiberbiztonság terén.

Ez utóbbi kapcsán Észtország a 2007-es átfogó kibertámadás után megindított szisztematikus fejlesztése és mára már nemzetközi szinten is elismert, meghatározó és a biztonsági szféra mellett a kutatás-fejlesztésben, oktatásban és gazdaságban is megtérülő gyakorlata szabályozási és kormányzati oldalról is egy olyan modell, melynek részletes elemzése nélkül nehezen képzelhető el egy aktuális nemzetközi mintákkal is számoló saját szemléletmód és megoldási séma kialakítása.

Önálló nemzeti, de a NATO által is elismert, sőt kooperatív gyakorlaton támogatott keretben megjelenő komplex védelmi felkészülési modellként külön is kiemelendő²⁵ Norvégia és Svédország elmúlt években tapasztalt védelmi tervezési és felkészítési irányváltása, melyet a totális védelem²⁶ koncepciójával azonosíthatunk. Ez egyik oldalról az előzőekben leírtakra figyelemmel azért kiemelkedő súlyú változás, mert a totális megközelítés védelmi-biztonsági kommunikálásával ezek az államok egyértelműen túlléptek a 20. század politikai korrektségéből fakadó definitív béklyóin, még hozzá abban a felismerésben, hogy a 20. századi félelmeinket megfelelő garanciákkal és intézményekkel meg kell haladni és alkalmazkodni kell az aktuális biztonsági kihívásokhoz. Ezek pedig egymáshoz kapcsolódásuk, technikai és humán vonatkozásaik, eltérő szektorokban párhuzamosan megvalósuló hatásaik miatt egyértelműen totális jellegűek, tehát totális választ igényelnek.

²⁵ NATO SHAPE: Exercise TRIDENT JUNCTURE 18 - Total Defence Concept (letöltve: 2021.07.30., <https://shape.nato.int/news-archive/2018/exercise-trident-juncture-18-total-defence-concept>).

²⁶ Ieva Bérzina: Total defence as a comprehensive approach to national security. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 71-89. o. James Kennet Wither: Back to the future? Nordic total defence concepts. In: Defence Studies Vol. 20. 2020, 61-81. o.; Per Johansson: Total defence demands new types of collaborations (letöltve: 2021.07.30., <https://soff.se/en/our-focus/total-defence/>); S&D Magazine: Resilience: Planning for Sweden's "Total Defence" (letöltve: 2021.07.30., <https://sd-magazine.com/avis-experts/resilience-planning-for-swedens-total-defence>).

A totális védelem koncepciója mögött a háborús fenyegetés lehetősége, illetve tágabban a fegyveres támadás lehetősége áll és az az igény, hogy egy ilyen eshetőségre az érintett államok fegyveres erői összkormányzati és osztársadalmi támogatottsággal és felkészülési kerettel tudjanak megfelelő válaszokat adni, hiszen korunkban ez másként nem megvalósítható. Úgy is mondhatjuk tehát, hogy a totális védelem koncepciója megtartotta a katonai fenyegetésre fókuszáló retorikát, vagy ha úgy tetszik abba ágyazta be a NATO resilience koncepcióra jellemző átfogó és katonai fenyegetésen túlmutató biztonsági dimenziókra is kiterjedő felkészülést. A koncepciók nyíltan reagálnak a klasszikus háborús fenyegetés lehetősége mellett a hibrid konfliktusok eshetőségére is, sőt megemlítik a felkészülés tekintetében a katasztrófákra való reagálást is, elérve ezzel a NATO resilience irányához. Ami azonban a kulcs eleme a koncepciónak, az az, hogy hangsúlyossá teszik: az egyéni és társadalmi felkészültség erősítése kulcsfontosságú a 21. századi biztonsági környezethez való hatékony alkalmazkodás érdekében, mivel az elmúlt évtizedekben erre nem fektettek jelentős hangsúlyt és egyértelmű, hogy a változó biztonsági környezetben ez a leginkább kitett hatásterület mind az ellenérdekeltektől cselekmények, mind a nem vagy nem tisztán emberi eredetű kihívások kapcsán.²⁷

A védelmi és biztonsági értékén és újszerűségén túl a totális védelmi koncepciókat, illetve az osztársadalmilag is átfogó és ezáltal a védelmi, biztonsági, politikai, társadalmi és gazdasági érdekek szempontjából egyaránt előremutató balti modelleket tehát kulcsfontosságú lehet a jövőben részleteiben vizsgálni ahhoz, hogy a komplex biztonsághoz igazodó védelmi és biztonsági rendszer társadalmi, politikai feltételeit, megfelelő és szisztematikusan felépített szabályozási kereteit és koherens kormányzati gyakorlatait úgy tudjuk kialakítani, hogy közben esetlegesen még kutatás-fejlesztési, oktatási és gazdasági hasznokat is hajthassunk ezekből a fejlesztésekből. Ezek kapcsán azonban szintén kimagasló alapfeltételként jelenik meg egy ilyen fejlődéshez illeszkedő politikai kultúra és társadalmi támogatottság kialakítása, ami pedig elképzelhetetlen a mély, korszerű szakmai-tudományos háttér, ezen belül pedig a multidiszciplináris gondolkodási, fejlesztési és működési keret²⁸ megléte, megerősítése nélkül. E tekintetben biztató lehet, hogy a totális védelem

²⁷ Vö.: Swedish Defence Commission Secretariat: Resilience. The total defence concept and the development of civil defence 2021-2025, inofficial summary (letöltve: 2021.07.30., <https://www.government.se/4afeb9/globalassets/government/dokument/forsvarsdepartementet/resilience---report-summary---20171220ny.pdf>); Norwegian Ministry of Defence – Norwegian Ministry of Justice and Public Security: Support and Cooperation. A description of the total defence in Norway. Oslo, Norwegian Ministry of Defence – Norwegian Ministry of Justice and Public Security, 2018.; Government Offices of Sweden: Development of modern total defence (letöltve: 2021.07.30., <https://www.government.se/articles/2018/06/development-of-modern-total-defence/>); Government Offices of Sweden: Substantial investment in total defence (letöltve: 2021.07.30., <https://www.government.se/press-releases/2020/10/substantial-investment-in-total-defence/>).

²⁸ Lásd: Farkas Ádám: A több síkú megközelítés jelentősége a védelem és biztonság szabályozásának és szervezésének komplex kutatásaiban, különös tekintettel az Eurázsia-gondolatra. In Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2021/9. (letöltve: 2021.08.15., <https://hkk.uni-nke.hu/document/hkk-uni-nke-hu/Farkas%20C3%81d%C3%A1m%20t%C3%B6bb%C3%ADk%C3%BA%20megk%C3%B6zel%C3%ADt%C3%A9s%20jelent%C5%91s%C3%A9ge%20a%20v%C3%A9delem%20C3%A9s%20biztons%C3%A1g%20szab%C3%A1lyoz%C3%A1s%C3%A1nak%20C3%A9s%20szervez%C3%A9s%C3%A9nek%20komplex%20kutat%C3%A1s%20aiban,%20k%C3%BCl%C3%B6n%20tekintettel%20az%20Eur%C3%A1zsia-gondolatra%202021%209.pdf>).

koncepcióját már Németországban is elemzések tárgyává teszik, pedig bárminemű totális fellépéssel szemben ott alapvető elvi ellenállás volt jellemző az elmúlt fél évszázadban.²⁹

2. (Legalább) két világ között: Izrael

Létrejöttének a 20. század borzalmas totalitarizmus-tapasztalatához való sajátos kapcsolódása, civilizációs, etnikai és földrajzi konfliktusossága miatt a megoldásaiban, elköteleződésében egyértelműen a transzatlanti térséghez sorolható, de saját utas Izrael védelmi és biztonsági rendszerére való kitekintés³⁰ több okból is fontosnak tűnhet a védelmi és biztonsági szabályozás és kormányzás fejlesztése tekintetében. E körben kiemelhető

- az alkotmányos állami keret együttélése az állandó védelmi-biztonsági készenlét, reagálókészség és proaktív érdekérvényesítés követelményével és képességeivel;
- Izrael kimagasló eredményessége a védelmi-biztonsági tevékenységekben és a kapcsolódó kutatás-fejlesztési, ipari, szolgáltatási szektorban; valamint
- aktivitása az alkalmazott mellett a kapcsolódó elméleti kutatásokban is.

Az alkotmányos vonatkozások tekintetében kiemelendő, hogy Izrael alkotmányos berendezkedésében egyértelműen a nyugati modell alapjaira helyezkedett, de egy rendkívül erős etnikai-kulturális meghatározottsággal, definitíve zsidó államként meghatározva magát. Ez a sajátosság sok más tényező mellett egyértelműen magában hordozza azt az üzenetet, hogy a környező államokkal és a történelmileg megtapasztalt ellenségességgel szemben Izrael a nemzetállam és nemzeti állam tartalmát egy rendkívül erős etnikai tartalommal, nemzetmegtartó küldetéssel ruházta fel. Ez a jelleg már önmagában szükségszerűvé teszi a történelmileg és megalakulásakor is megtapasztalt ellenségességgel szembeni hatékony védelmi és biztonsági felkészültség alapvető természetét. Ez a hadkötelezettség férfiakra és nőkre egyaránt kiterjedő voltától az erős intézményeken és képességeken át a diaszpóra érdekében is felvállalt műveleti tevékenységek tekintetében egyaránt megragadható. E ponton azonban védelmi és biztonsági szempontból egyértelműen azonosítani kell, hogy a nemzettudat, a társadalom biztonságfelfogása, valamint az állam védelmi és biztonsági intézmény- és képességrendszere szorosan összefonódik és áthatja a nevelést, oktatást, kutatás-fejlesztést, politikai kultúrát, jogi gondolkodást és államszervezést is, együtt érvényesülve azonban a plurális demokráciából következő politikai vitákkal és véleményoszínűséggel.

Izrael alkotmányos rendszerében – mely több különálló alaptörvényből kapcsolódik a törvényekkel együtt alkotmányos struktúrává³¹ – kiemelt jelentőséggel bír a kormányzat és

²⁹ Vö.: Philipp Lange: Total Defence: How Germany should implement a whole-of-government national and collective defence. In Security Policy Working Paper No. 2/2018., Federal Academy for Security Policy (letöltve: 2021.07.30., https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2018_02_0.pdf); Claudia Major – Christian Mölling: Germany: rediscovering collective defence, relearning deterrence, redefining its role in European defence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 236-254. o.

³⁰ A téma kapcsán lásd: Israel Tal: National Security: The Israeli Experience. Westport, Praeger Publishers, 2000.; Charles D. Freilich: Israeli National Security. A New Strategy for an Era of Change. New York, Oxford University Press, 2018.; Joel Peters – Rob Geist Pinfeld (eds.): Understanding Israel: Political, Societal and Security Challenges. London, Routledge, 2018.; Gadi Eisenkot – Gabi Siboni: Guidelines for Israel's National Security Strategy. Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2019.

³¹ Lásd: <https://main.knesset.gov.il/EN/activity/Pages/BasicLaws.aspx>

azon belül a kormányzat biztonságért viselt felelőssége³², de alkotmányos meghatározottsággal rendelkezik a haderő³³ is. Természetesen az alaptörvények mellett számos további törvény bontja ki pontosan a különféle állami szervek védelmi és biztonsági feladatait, az azonban mind a szabályozásból, mind pedig a kormányzati struktúrából³⁴ jól látható, hogy a biztonság különféle aspektusai kiemelt szerepet töltenek be az állami és társadalmi életben is. E tekintetben külön kiemelendő, hogy Izrael megalakulása óta kiemelt figyelmet fordított a haderő mellett a titkosszolgálati képességekre, illetve a különféle technológia-fejlődéssel összefüggő biztonsági vonatkozásokra is. Ezt a világhírű titkosszolgálati mellett olyan különleges szervezetek is példázzák, mint a Headquarters for the National Digital Israel Initiative³⁵, az Israel National Cyber Directorate³⁶ vagy a külügyminisztériumban működő Center for Political Research.³⁷

A védelmi és biztonsági képességek és intézmények tekintetében Izrael megoldásainak áttekintése azért is indokolt, mert igaz, hogy történelmi kényszerűségben, de létrejötté óta – az 1947-es amerikai nemzetbiztonsági törvény szemléletéhez hasonlóan – kulcsképeséggé tette a haderőt, mint reaktív külső védelmi – mégis belbiztonsági feladatokkal is bíró – erőt, azonban legalább ennyire, ha nem jobban súlyozta a huszadik század első felének tapasztalataiból okulva és a technikafejlődést időben felismerve a hírszerző és elhárító képességeket. Ezzel Izrael – a korszerűsítés technikai viszonylatában – a national security state jó értelemben vett variánsa felé lépett el, hiszen önmaga folyamatos megvédése mellett képességeit már a 20. század közepi létrejötté óta a globális környezet és különösen a társadalmi-politikai-geopolitikai működés változásaihoz alkalmazkodóvá tette, kiemelt szerepet tulajdonítva az információk megszerzésének, kezelésének, műveleti alkalmazásának. Ez a megközelítés és hatékonyságában vitán felül álló módon sikeres építkezés a 21. századdal kirobbanó információs korszakban azért elemzendő modell, mert az információ védelmi-biztonsági jelentőségét egy változás kezdetén azonosította és annak kiaknázását sikerrel tudta beépíteni a politikai kultúrába és a társadalmi tudatosságba. Ennek következményeként fogható fel az is, hogy Izrael az önellátáson túl is jelentős szereplővé vált a hadiipari, majd a tágabb értelemben vett védelmi-biztonsági ipari kutatások-fejlesztések és szolgáltatások terén, amivel nem csak saját geopolitikai pozícióit erősítette meg, hanem egyértelmű gazdasági előnyökre is szert tett, melyek pozitív társadalmi hatásait az oktatás-képzés terén is kibontakoztatják, hiszen egy jól működő védelmi-biztonsági képességrendszernek és hozzá kapcsolódva egy hasonlóan agilis ipari-szolgáltatási szektornak egyértelmű és megkerülhetetlen igénye van a minőségi munkaerőre.

A kifejezetten védelmi és biztonsági képességek és intézmények és ezek gazdasági vonatkozásai mellett számos más komoly geopolitikai törekvésű, vagy ilyen múltú államhoz hasonlóan Izrael kapcsán is figyelemre méltó, hogy a védelmi és biztonsági szféra háttere, szellemi bázisa a szakmai-tudományos képességek terén nem csak az alkalmazott kutatásokra támaszkodik, hanem adott témák tekintetében komolyan épít az elméleti

³² Vö.: <https://www.mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/2001/Pages/Basic%20Law-%20The%20Government%20-2001-.aspx>

³³ Lásd: <https://www.mfa.gov.il/MFA/MFA-Archive/1970-1979/Pages/Basic%20Law-%20The%20Army.aspx>

³⁴ Vö.: <https://www.gov.il/en/departments>

³⁵ https://www.gov.il/en/departments/digital_israel/govil-landing-page

³⁶ https://www.gov.il/en/departments/israel_national_cyber_directorate/govil-landing-page

³⁷ Lásd: <https://mfa.gov.il/mfa/abouttheministry/pages/ministry%20of%20foreign%20affairs.aspx>

kutatásokra, a változó környezet prognosztikus és proaktív elemzésére. Úgy is mondhatnánk, hogy hasonlóan a már említett többi transzatlanti államhoz, Izraelben is egyértelmű, hogy a hatékony, korszerű, társadalmi, politikai, gazdasági és klasszikusan védelmi és biztonsági szempontból is jól működő képességek feltétele, hogy azok működtetése és fejlesztése ne csak a napi feladatokra, kihívásokra és a már megtapasztalt dolgokra reflektáljon, hanem a környezet változásait próbálja úgy elemezni, hogy a fejlesztésekkel proaktív reagálásra és megelőzésre is lehetőség legyen új jelenségek kapcsán, törekedve az elméleti tudomány és a szociotechnika/operációkutatás megfelelő egyensúlyának alkalmazására.³⁸

3. A megerősödő Kelet

A hidegháború lezárulása utáni nyugati és különösen amerikai dominanciába vetett hit³⁹ után alig egy évtizeddel már egyértelművé vált, hogy a keleti hatalmakkal a bipoláris hatalmi rend után formálódó geopolitikai környezetben jelentős súllyal kell számolni. E tekintetben egyes elemzők már korábban is jelezték, hogy sem Oroszország hatalmi térből való tartós kiszorulásával nem célszerű számolni annak kulturális, földrajzi, erőforrásbeli sajátosságai miatt, de arra is felhívták a figyelmet, hogy a gyarmatosítás időszakától hanyattatott sorsú, de kultúrájában kimagasló értékekkel és ez által megújulási képességgel bíró Kínára is célszerű fokozott figyelmet fordítani.

Ez a felismerés aztán az ezredfordulóra és azt követően kezdett igazán felerősödni, de magán hordozva azt a politikai-kulturális determinációt, amit az adott elemzők Nyugat, illetve Amerika-központú világképpel kapcsolatos viszonyulásából következett. Ennek megfelelően egyes elemzők ellenségesen, kritikusan szemlélték a felemelkedő hatalmak kérdését, mások Amerika szükségképpen hatalmi visszaszorulását, hanyatlását vizionálták.

Összességében azonban az mondható, hogy az Eurázsia-gondolat megjelenéséig/megújulásáig a keleti szereplőkről alkotott kép mindig elrugaskodott az értéksemleges szemléletű elemzéstől, mivel így vagy úgy, de a kérdést a nyugati gondolkodásmód keretei között kívánta megvilágítani. Ahogy azonban egy adott jelenséget nem lehet annak sajátosságai, törvényszerűségei nélkül megérteni és elemezni, úgy a Kelet-kérdést sem lehet a nyugati kulturális és szemléleti aspektusból megfelelően értékelni és magyarázni, mivel ez a fajta látásmód nem magát a vizsgálat tárgyát, sajátosságait, lehetőségeit, kibontakozási irányait elemzi, hanem ennek „csak” azon szeleteit, melyek közvetlen hatásait véljük felfedezni saját pozícióinkra nézve. Leegyszerűsítve: a nyugati normák és gondolkodásmód szerint elemezni nem nyugati entitásokat, szükségképpen hibás vagy legalábbis hiányos következtetésekre vezet.

Ez a fajta tárgyidegen elemzési és értékelési módszer persze a Nyugattal gazdasági és geopolitikai értelemben versengő, saját regionális, de ezáltal globális pozícióikat is megerősíteni kívánó hatalmak törekvéseit nagyban támogatta, hiszen mozgásuk megértését,

³⁸ A téma kapcsán lásd: Szigeti Péter: A kritikai társadalomtudományi megismerés specifikumai. In Jog Állam Politika 2013/1. szám, 39-70. o.; Szigeti Péter: Vázlat a közbiztonság három dimenziójáról: világrendszer – nemzetállami szint és lokalitás. In Szigeti Péter (szerk.): A valóság vonzásában. Győr, Széchenyi István Főiskola, 2001, 283–306. o.; Farkas Ádám i.m. (2021).

³⁹ Példaként lásd: Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktabla. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.; Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.; Robert Kagan: Édenkert és hatalom. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.; Robert Kagan: Made in America – Avagy kitart-e az amerikai világrend? Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.

törekvéseik azonosítását késleltették, beleértve ebbe annak felismerését is, hogy ezek a szereplők a globális kapitalizmus kölcsönhatásain alapuló anyagi jellegű korlátozások keretein geopolitikai érdekből akkor is hajlamosak túllépni, ha annak akár komoly anyagi ára is lehet rövid távon. A Keletet jellemző történelmi távlatok és birodalmi hagyományok ugyanis hosszú távú megtérülésben és hatalmi stabilitásban gondolkodnak elsődlegesen, amihez a kapitalizmus egy éppen aktuális és fontos komplex környezeti dimenzió vagy történelmi díszlet, de nem elsődleges narratíva és törvényszerűség.

A Kelet ilyen jellegű meg nem értése vagy félreértése azonban a hatalmi és gazdasági dimenzió mellett egyértelműen visszahat a védelmi és biztonsági dimenzióra is, hiszen a Nyugat államai saját maguk és érdekeik védelmét és érvényesítését a jogállamiságból adódóan szabályozott keretek között, meghatározott intézményi és működési rendben valósítják meg. Ebből az is következik, hogy a védelem és biztonság rendszerei csak akkor tudnak legitim és hatékony reakciót kifejteni az egyes kihívások és fenyegetések kapcsán, ha arra szabályozási felhatalmazással és megfelelő intézményi és működési kerettel bírnak. A keleti stratégiai és taktikai sémák előzetes azonosításának hiánya, illetve nyugati szempontok szerinti elemzése ezért egyértelmű hátránnyá értelmezhető, hiszen a régi-új fenyegetések szabályozási adaptációját késleltetve nehéz helyzetbe hozta, hozza a transzatlanti térség államait, hiszen azok a fellépések, amelyek Keleten társadalmi-kulturális szempontból elfogadottak, azok egy része a nyugati társadalmi-politikai érában nehezen transzformálható, különösen akkor, ha nem megfelelően elemzettek és megértettek. Másik oldalról a szabályozás és a transzatlanti térség államainak szabályokhoz kötöttsége, de korszerűségében lemaradó szabályozása együtt új jelentőséget adott a védelmi-biztonsági szabályozásnak, hiszen annak kihasználását az információs korszakban stratégiai eszközzé lehetett tenni. Ezt a jelenséget a lawfare, majd újabban a legal vulnerability és a legal resilience témakörei⁴⁰ kapcsán kezdtük azonosítani, illetve hangzatos fogalmakként ismételtetni, de elfogadott szemléletmódbeli elemként való meghonosításuktól még messze vagyunk.

A védelmi-biztonsági szabályozás és kormányzás szempontjából tehát a Keletnek komoly jelentősége van, de az elemzésben végre el kell jutnunk addig, hogy a globális hatalmi-gazdasági arénában versengő feleket ne saját nézőpontunk, hanem az ő sajátosságaik és kultúrájuk szerint elemezzük, túllépve a nyugati felsőbbrendűség és

⁴⁰ A téma kapcsán lásd: Charles J. Dunlap Jr.: Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21 st Conflicts. (letöltve: 2021.06.10., <https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf>); Sascha Dov Bachmann – Andres B. Munoz Mosquera: Lawfare and hybrid warfare – how Russia is using the law as a weapon. Amicus Curiae, Journal of the Society for Advanced Legal Studies, Summer 2015, 25–28. o.; Tawia Anshah: Lawfare: A Rhetorical Analysis. Case Western Reserve Journal of International Law, Vol. 43, 2010, 87–119. o.; Michael Kearney: Lawfare, Legitimacy and Resistance: The Weak and the Law. In: Ardi Imseis (ed.): The Palestine Yearbook of International Law. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2010, 79–129. o.; Aurel Sari: Legal Resilience in an Era of Gray Zone Conflicts and Hybrid Threats. In Exeter Centre for International Law Working Paper Series 2019/1. (letöltve: 2021.07.30., https://socialsciences.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/collegeofsocialsciencesandinternationalstudies/lawimages/research/Sari_-_Legal_Resilience_ECIL_WP_2019-1.pdf); Aurel Sari: Hybrid Warfare, Law and the Fulda Gap (letöltve: 2021.07.30., https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2927773_code957129.pdf?abstractid=2927773.&mirid=1); Hódos László: A nemzetbiztonsági szolgálatok közelmúltbeli tevékenységét befolyásoló mérföldkövek, avagy az új típusú biztonsági kihívások jelentette veszélyek és az azokra adott kormányzati, illetve jogalkotói válaszok 2010 és 2020 között. In Szakmai Szemle 2021/1. szám 134-149. o.

dominancia képzetain, egyúttal pedig szembe nézve saját hiányosságainkkal, mulasztásainkkal is.

3.1. A kemény vonalas orosz út

Oroszország tekintetében egyértelműnek mutatkozik, hogy mind a történelmi távlatok, mind pedig az elmúlt évek tekintetében a kemény hatalmi eszközök dominanciáját helyezzük előtérbe,⁴¹ ami azonban nem jelenthet kizárólagosságot, hiszen a konfliktusos és ebből adódóan kemény eszközöket Oroszország is a komplex biztonság, illetve a különféle érdekérvényesítési dimenziók metszésében alkalmazta és alkalmazza. Ennek mélyebb elemzése nélkül elég csak arra rávilágítani, hogy a politikai-gazdasági-társadalmi komponensek hatalmi célú kiaknázása nem újszerű, nem hibrid scenárió az orosz eszköztárban, hiszen azt már a cári diplomácia és gazdaságpolitika épp úgy használta, mint a szovjet hatalom az ideológiai légiósok képzésével és a forradalom exportjával. Ami korunkban az újdonság az a megváltozott – globális kapitalista – gazdasági környezethez jobban alkalmazkodó, a sűrű és fekete gazdasági és cselekvési opciók rendszerszerű alkalmazására jobban építő, illetve a technológiai innovációra is nagyban fektető fellépési rendszer.⁴²

Az az alapvetés és Oroszország által stratégiai és diplomáciai szinten is felvállalt és erősített kép, miszerint Oroszország a kemény hatalmi eszközök, végső esetben a katonai erő bevetését is adekvát megoldásnak tekinti érdekei védelme és érvényesítése terén, már önmagában is komoly kihívás a védelmi-biztonsági szabályozás és kormányzás szempontjából. A NATO léte és különféle szerepvállalásai ellenére ugyanis a transzatlanti térség legtöbb állama az elmúlt fél évszázadban és különösen az elmúlt három évtizedben önmaga kemény hatalmi konfliktusokra való felkészülése helyett az amerikai védőernyőre és a kölcsönös elrettentő képességek általi béke fennmaradására bázisozott. Ennek megfelelően a társadalmi-politikai biztonságtudat, a védelmi-biztonsági szabályozás és persze az ezzel összefüggő állami és társadalmi felkészültség is korlátozottan alkalmas arra, hogy egy ilyen kemény behatásra megfelelő választ adjon. Természetesen a NATO kollektív védelmi rendszere e tekintetben elrettentő erővel bír még a hatalmi térben, de látni kell azt is, hogy a kemény hatalmi fellépésnek Oroszország új módozatait találta meg, melyek sokáig a nemzetközi fegyveres konfliktusok szintje alatt marad és olyan destabilizációs hatásokra

⁴¹ A téma kapcsán lásd: Gecse Géza: Bizánctól Bizáncig. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2007.; Font Márta – Sashalmi Endre: Állam, hatalom, ideológia – Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól. Budapest, Pannonica kiadó, 2007.; Szvák Gyula: Oroszország helye Euráziában. Budapest, Pannonica kiadó, 2006.

⁴² A téma kapcsán lásd: Alexander Sergunin – Leonid Karabeshkin: Understanding Russia's Soft Power Strategy. In: Politics 2015. Vol. 35., 347-363. o.; Mason Clark i.m.; Mark Gelotti: Putin's Hydra: Inside Russia's Intelligence Services. London, European Council on Foreign Relations, 2016.; Mark Galeotti: Active Measures: Russia's Covert Geopolitical Operations (letöltve: 2021.07.30., <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/active-measures-russias-covert-geopolitical-operations-0>); Mark Galeotti: Russian Political War. Moving Beyond the Hybrid. London, Routledge, 2019.; Mark Galeotti: Crimintern. How the Kremlin uses Russia's criminal networks in Europe. London, European Council on Foreign Relations, 2017.; Heather A. Conley – James Mina – Ruslan Stefanov – Martin Vladimirov: Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe. Washington, Center For Strategic & International Studies, 2016.; Heather A. Conley – Donatienne Ruy – Ruslan Stefanov – Martin Vladimirov: The Kremlin Playbook 2. The Enablers. Washington, Center For Strategic & International Studies, 2019.

törekszik, melyeknek aztán a katonai tényező már az eszkalációs hozadéka, nem kiváltó oka lesz. Meglátásom szerint ez az új orosz hibrid narratíva igazi lényege, amiben esetről-esetre változó sajátosság, hogy az erőszakos és ezért keményként felfogható behatás elsőként szélsőségesek mozgatásával, átfogó kibertámadással vagy esetleg válságövezetek eseményeinek felerősítésével valósul meg.

A kemény hatalmi tényezőkre épített elsődleges jellemzés mellett azonban úgy vélem, hogy a védelem és biztonság szervezése, szabályozása szempontjából célszerű néhány további jellemzőre is figyelmet fordítani Oroszország hatalomgyakorlási tradíciói terén. E körben kiemelendő, hogy bár a Nyugat felől nézve Oroszországot mindig egyfajta modernizációs megkésettiséggel dívott jellemezni, azért más megvilágításban azt is látni kell, hogy Oroszország mindig saját utas módon vette át a nyugati mintákat és nem ritkán ezt hasznosította is saját belső, majd külső, idővel Európával szembeni hatalmi pozícióinak javítására is. Történelmi távlatokban nézve is igaz, hogy Oroszország a gazdaság, a tudomány, a kultúra, a diplomácia területeit egyaránt praktikusán alkalmazta saját érdekei érvényesítésére és ebbéli képességeit saját stabilitása érdekében törekedett kombinálni a kemény hatalmi eszközökkel, ha úgy tetszik a tiszta erővel. Ez a történelmi narratíva pedig úgy fest ma is jelen van az orosz gyakorlatban mind a nyílt térben, mind pedig a szürke zónában. A különféle gazdasági törekvésekhez kapcsolódó politikai-hatalmi pozicionálás lehetősége az atomenergiával összefüggő beruházásoktól kezdve, az energia-politikán – egyesek szerint energia-fegyveren – és a sportba történő befektetéseken át egészen a Kaspersky Lab jellegű vállalkozásokig újra meg újra felmerülő kérdések a nyilvánosan zajló kapitalista gazdasági cselekmények kapcsán. Ennél pedig már jóval erőteljesebb a geopolitikai és geopolitikai összefüggés-keresésre való hajlandóság abban a szürke zónában, ahol Wagner csoport működésétől az orosz stratégiai kommunikáció paneleit továbbító szövevényes hálózatokon és társadalmi szerveződések, sportklubokon át az oroszbarát hangok kultúrában, tudományban való támogatásáig, illetve a nemzetközi jogi instrumentumok szándékosan eltérő értelmezéséig⁴³ terjedő perspektíva azonosítható. Ezen eszközök kombinált alkalmazása ugyanis jelentősen árnyalja a képet. Hova tovább nem zárható ki, hogy a kemény hatalmi eszközre és erőre építő retorika és az időnként megvalósuló különféle erőteljes lépések már inkább egy brand kellékei, mint pusztán nyers erővel történő beavatkozások, hiszen ezek a stratégiai térben egy jóval komplexebb háttérműködésről tudják elterelni a figyelmet.

Ha azonban így nézzük Oroszország kérdését és ehhez hozzákapcsoljuk azt a tényt, hogy az orosz gazdasági, külpolitikai jelenlét és hatóképesség rendkívül erős még ma is az Intermáriumban, akkor különösen a térségbe tartozó országok védelmi és biztonsági felkészültsége, szabályozása kapcsán egyszerre kell azonosítani azt a kihívást, ami a kölcsönösen előnyös és a szükségszerű együttműködések fenntartása mellett a lehető leghatékonyabban tudja biztosítani egy esetleges erőteljes beavatkozás kivédését, kártételeinek enyhítését. Ez a kérdés a fenti eszköztár miatt szükségessé teszi egyrészt, hogy a klasszikus védelmi és biztonsági funkciók szabályozása és kormányzati működtetése

⁴³ Ukrajna esetében ezt jól példázta azoknak a normáknak a kijátszása, amelyek alapján a katonai műveleteket végrehajtó erők tevékenységét adott államnak betudhatóvá teszik, de hasonló példa volt az Ukrajna biztonságát szavatolni hivatott 1994-es Budapesti egyezmény ütköztetése az orosz ajkú kisebbség megvédésének nemzetközi jogi alapjaival. Az utóbbi értelmezése kapcsán lásd: David S. Yors: The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. In: International Affairs Vol. 91. No. 3. 2015., 505-538. o.

felkészült legyen a beavatkozásokra és képes legyen ellensúlyozó lépéseket tenni, méghozzá legitim és ki nem kezdhető felhatalmazások birtokában. Másrészt arra is rá kell irányítani a figyelmet, hogy a puha – illetve a nehezen besorolható illegális – eszközök komplex alkalmazására való történelmi nyitottság azt is szükségessé teszi, hogy a védelmi és biztonsági képességek és szemléletmód mindazon szektorokban összehangolt és koordinált módon kerüljön fejlesztésre, ahol esetlegesen feltételezhető egy jelentős behatás az orosz iskola alkalmazásával. E tekintetben az elmúlt évek merényletei, szabotázsakciói, a már említett Észtország, később Grúzia elleni átfogó kibertámadás, a különféle befolyásolási műveletek és az élénkülő kémkedési tevékenységek a klasszikus védelmi és biztonsági funkciók kapcsán jelentkező párhuzamos cselekvési mintázatokba illenek, amelyeket azonban célszerű a gazdasági, társadalmi, diplomáciai, képzési és más törekvésekkel együtt szemlélni, kitekintve a nyilvános orosz kommunikációra, különösen a stratégiai dokumentumok⁴⁴ üzeneteire is.

Ahogy azonban Ázsia, pontosabban Eurázsia keleti felének egésze tekintetében, úgy Oroszország viszonylatában is fontos kiemelni, hogy a hatalmi versengésben részükről várható lépésekre képességeink, politikai és kormányzási cselekvési terveink, valamint szabályozásunk tekintetében is akkor tudunk igazán felkészülni, ha törekszünk arra, hogy mélyebben és saját kulturális kereteikre figyelemmel próbáljuk megérteni az orosz döntéshozókat. A cselekvések megfelelő reagálását segítő megállapításokra ugyanis csak akkor juthatunk, ha Oroszország-konform elemzési mintákat alakítunk ki és elfogadjuk, hogy sok tekintetben gondolkodásuk és cselekvésük is eltér a transzatlanti modellektől, amihez valamiképp – a védekezés szintjén legalább – alkalmazkodni kell. Ez az alkalmazkodás pedig csak akkor történhet meg értékeink megóvásával együttesen, ha mélyebben próbáljuk megérteni a kihívót és a szabályozás, illetve a kormányzás dimenzióra transzformálni a tapasztalatokat és megállapításokat.

3.2. Az okos hatalom kínai modellje

A klasszikusan birodalmi szemléletű és eszköztárú keleti hatalomtechnikák közül a másik nagy iskolát értelemszerűen Kína képviseli.⁴⁵ Ennek az irányzatnak a leírására a címben használt „okos” jelző nem a klasszikus, hanem az okostelefon, okosotthon és más hasonló újszerű kifejezések körében is megjelenő „smart” kifejezéshez párosítható tartalmat jelöli.

Elsődlegesen azt mondhatjuk, hogy ha Kína modelljét a saját védelmi-biztonsági fejlesztési és megerősítési törekvéseink irányából szemléljük, akkor a látkép talán pont az ellentéte az oroszoknak. A kortárs Kína alapvetően és döntően nem a kemény hatalmi tényezőkre építi arculatát, de különösen regionális érdekeinek és saját stabilitásának

⁴⁴ Elizabeth Budhanan: Russia's 2021 National Security Strategy: Cool Change Forecasted for the Polar Regions (letöltve: 2021.07.30., <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-2021-national-security-strategy-cool-change-forecasted-polar-regions>); Julian Cooper: Russia's updated National Security Strategy (letöltve: 2021.07.30., <https://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=704>); Dimitri Trenin: Russia's National Security Strategy: A Manifesto for a New Era (letöltve: 2021.07.30., <https://carnegie.ru/commentary/84893>).

⁴⁵ A téma transzatlanti megközelítése kapcsán példaként lásd: Henry Kissinger: Kínáról. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.; Odd Arne Westad: Nyughatatlan birodalom. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020.; Francis Fukuyama: A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.; Inotai András – Juhász Ottó: A változó Kína. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.; Inotai András – Juhász Ottó: Kína és a válság. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.

érvényesítése, illetve kemény hatalmi körbe tartozó erőinek fejlesztése terén annak súlyát is folyamatosan növeli. A kínai modell bázisa a gazdasági és az amögött meghúzódó kulturális, tudományos és diplomáciai vonalak együttes és hatékony alkalmazása, méghozzá kontinenseken átívelő módon, nem ritkák a különféle szürke megoldásokkal – például katonai és biztonsági magánvállalatok alkalmazásával – kombinálva.

E tekintetben az látható, hogy Kína globális jelenléte a különféle nem kemény hatalmi körhöz kapcsolódó intézményekben, cselekményekben egyértelműen stratégiai távlatban és geopolitikai célzattal történik. E tekintetben tehát hasonlítható az orosz iskolához. További hasonlóságként felvethető az is, hogy Kína természetes szövetségesként tekint azokra, akik a transzatlanti jólét és gazdasági dominancia – különösen pedig az annak alapot adó korábbi imperializmus – kárvallottjai. Ide sorolható például Irán, de bizonyos keretek között Törökország és Oroszország is. Talán e körben is mondhatjuk azt, hogy van hasonlóság az orosz úttal, akárcsak a történelmi múltra, a tradíciókra építkezés terén, kiemelve azonban, hogy ez nem valamiféle szentimentális múltba révedésként fogható fel akár az új Selyem út, akár a stratégiai keretet adó „Egy övezet egy út” koncepció terén,⁴⁶ hanem egy már a múltban is komoly stratégiai megfontolásokra épített irány modern eszközökkel való megújításaként és megerősítéséért.

Amiben azonban a kínai modell jelentősen eltér az orosztól a kemény hatalmi tényezők másodlagosságán túl, az a gazdasági-tudományos képességek alkalmazása és a távolságtartás a politikai modell-versenyből vagy -exportból. Ezt Robert D. Kaplan a következőképp foglalta össze: „Kína rendkívül sajátos birodalmi gondolkodásmódot képvisel. Mivel több ezer éven át, számos dinasztia uralma alatt hatalmas birodalomként létezett, Kína egyszerűen adottságnak veszi saját felsőbbbőségét, következésképpen sohasem törekedett arra, hogy megpróbálja befolyásolni más országok maguk választotta kormányzati rendszerét. (Ez lényeges különbséget jelent az Egyesült Államok demokratikus univerzalizmusával szemben, amely mindmáig arra törekszik, hogy saját kormányzati elveit mintegy vallásos áhítattal kövessék világszerte.) Kína sajátos birodalmi hagyománya lehetővé teszi számára, hogy képes legyen a büntudat legcsekélyebb jele nélkül egészen különböző jellegű rendszereket is kezelni, legyenek azok jók vagy elvetemültek.”⁴⁷ Kína tehát egyértelműen épít arra, hogy a globális kapitalizmus rendszerén belül a transzatlanti térség sem egységes, a centrum és félperiféria országok közti gazdasági érdek-különbségekben Kína lehetőségeket talál, de mindezt úgy használja ki, hogy nem kívánja politikai, társadalmi, világnézeti berendezkedését exportálni vagy másra erőltetni, hiszen ez történelmileg visszás volna részéről. Másrészt ez a magatartást Kína megbízható kapitalista képét is erősíti, ha figyelembe vesszük, hogy a világrendszer-elmélet képviselői szerint a kapitalista világ gazdasági rendszer egyik fő jellemzője, hogy nem rendelkezik egységes politikai szisztémával, ezért nem vált

⁴⁶ A téma kapcsán lásd: Nazirul Islam Sarker – Altab Hossin – Yiaohua Yin – Kamruzzaman Sarker: One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development. In: *Modern Economy* 2018/9., 623-638. o.; Ivan Diaz C.: One Belt & One Road: Between Cooperation and Geopolitics in the Silk Road. In *Contacto Global* 2015. Vol. 6. 18-25. o.; Ilyash György: Az Eurázsiai Gazdasági Unió és az Övezet és Út Kezdeményezés kölcsönhatásai Közép-Ázsiában. Budapest, KKI Elemzések E-2020/43. (letöltve: 2021.07.30., https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/05/43_KKI-elemzes_EGU-BRI_Ilyash_20200504.pdf); Engelberth István – Sági Judit: Az Új selyemút kezdeményezés szerepe, céljai. In *Külügyi Szemle* 2017. ősz, 85-104. o.; Mátés Tamás: Az „Egy Övezet – Egy Út” kínai stratégia történelmi háttere, geopolitikai tartalma és jelentősége Közép-Európa, valamint Magyarország számára. In *Hadtudományi Szemle* 2017/4. szám, 566-582. o.;

⁴⁷ Robert D. Kaplan i.m. (2018) 32. o.

világbirodalom. Kína törekvésének bázispontja tehát a direkt és erőteljes politikai beavatkozás nélkül olyan befektetésekkel operálni, amelyek hosszú távon hasznosak lehetnek a külföldre – jellemzően félperiférián lévő, vagy centrum szerepükben visszaesni látszó – országoknak, miközben értelemszerűen Kína számára stratégiai előnyöket biztosítanak és kapukat nyitnak. Ennek a fajta gazdasági jelentőségnek a másik színtere a globális kapitalizmusban elért súlyponti szerep, amely révén Kína bárminemű gazdasági-hatalmi visszaesése vagy hanyatlása egyértelműen globális válsággal fenyegetne. Elég e körben csak a COVID-19 járvány kapcsán előálló globális ellátási és utánpótlási problémákra felhívni a figyelmet, ami megmutatta Kína beszállítói szerepének valódi súlyát és jelentőségét. Értelemszerűen ez a pozíció idővel tudatosan is használhatóvá válik geopolitikai lépések megtételére, persze kockázatok mellett. Másik oldalról a gazdasági-tudományos dimenzió kulcs szerephez juttatása a kínai vállalatok állami célú használata⁴⁸ mellett abban is jelentős kihívást hoz, hogy Kína korszerű – különösen szórakoztató elektronikai, informatikai és telekommunikációs – termékei lehetőséget teremtenek Kína számára a hírszerzés új dimenziójának megnyitására, amit a mesterséges intelligencia egy globális adatszerző hálózat nyers anyagainak feldolgozásával soha nem látott szintre juttathat néhány éven, legfeljebb évtizedeken belül. A Nyugat és Kína közti, legutóbb az 5G technológiára fókuszáló feszültségek mögött tehát nem csak gazdasági érdekek versengése, hanem komoly információs kitétség is áll, kiegészítve természetesen a tudományos együttműködésekben rejlő ipari és állami hírszerzési lehetőségek kínai kiaknázásának potenciális veszélyével.

Ez a fajta okos hatalomtechnika, mely szellemében valóban épít Kína a tradícióira és a civilizációs sajátosságaira, egyértelműen komoly kihívást jelent a transzatlanti térség biztonságfelfogására, biztonság szemléletére, illetve védelmi-biztonság szabály- és intézményrendszerére. Különösen igaz ez akkor, ha ennek értelmezését együtt próbáljuk szemlélni a klasszikus hatalmi versengés egyre ismerősebben csengő kínai irányával: a korlátok nélküli hadviselés teóriájával.⁴⁹ Egyik oldalról ugyanis a gazdasági együttműködésben rejlő politikai-társadalmi előnyök és a termelőkapacitásnak való kitétség miatt megkerülhetetlenül szükséges a kooperáció, másik oldalról azonban mérlegelni kell, hogy a potenciális veszélyek a működésben miként eszközölhetők ki. Emellett a szabályozás terén külön kihívást jelent, hogy az okos hatalomgyakorlás számos – különösen technológiai és gazdasági metszésben lévő – módszerével szemben csak azok a szereplők tudják felvértezni magukat a transzatlanti térségben, akik a kapcsolódó biztonsági érdekeket és gondolkodást megfelelően be tudják építeni az adott szakterületek gazdasági szereplőinek tudatába, azok hatósági ellenőrzésébe és állami szabályozásába is, de anélkül, hogy ezzel

⁴⁸ A téma kapcsán lásd: Ling Chen: A globalizáció manipulálása. A bürokraták befolyása Kína üzleti világára. Budapest, Pallas Athéné Books, 2019.; Yukong Huang: A Kína-talány megfejtése. Miért nem helytálló a konvencionális gazdasági bölcsesség? Budapest, Pallas Athéné Books, 2018.; Joshua Nelson: China releases five-year blueprint calling for strengthened control of key economic sectors (letöltve: 2021.08.15., <https://www.jurist.org/news/2021/08/china-releases-five-year-blueprint-calling-for-strengthened-control-of-key-economic-sectors/>).

⁴⁹ A téma kapcsán lásd: Qiao Liang – Wang Xiangsui: Unrestricted Warfare. Beijing, PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.; M. R. Perreault: Unrestricted Warfare in Chinese and Iranian Foreign Policies: Is the Phoenix Walking into the Red Dragon's Footsteps? (letöltve: 2021.07.30., <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/318/305/perreault.pdf>); Toshi Yoshihara: Chinese Information Warfare: A Phantom Menace or Emerging Threat? Carlisle, US Army War Colleges, 2001.; Bartók András: "Korlátok nélküli hadviselés" – Egy kínai nézpontra a 21. század hatalmi versengéséről. In Hatstudományi Szemle 2018/3. szám, 338-346. o.

eltúlzott/megalapozatlan reakciót mutatnának és egyértelmű gazdasági válaszlépéseket alapoznának meg.

Persze adódhat a kérdés a hogyanra, hiszen Kína hatalmi és gazdasági potenciálja jelentős és ma már csak kevés szereplővel mérhető össze, vagyis az esetleges beavatkozásaival szembeni fellépés eleve egyensúly nélküli képletet mutat a legtöbb nemzetállamnak. Erre egyik oldalról szövetségi rendszereink megerősítése a válasz, másik oldalról azonban annak a tudatnak az elmélyítése, hogy nem szemben állni kell Kínával, hanem törekedni egy olyan együttélésre, melyet az esetleges okos hatalmi beavatkozásokra való felkészültség jellemez. Ehhez pedig szükségszerű a kínai gondolkodás jobb megismerése és a nyugat-központi gondolkodásmóddal való elemzés levetkőzése. Ez a fajta megértő elemzés ugyanis megvilágíthatja azokat a pontokat, ahol saját védelmi-biztonsági képességünket és szemléletünket erősíthetjük. Emellett pedig látni kell, hogy a kínai modell gazdasági súlyozottsága azt is jelenti, hogy Kína a transzatlanti normákat elsődlegesen gazdasági törekvéseivel összefüggésben fogja betartani, hiszen ez a gazdasági kapcsolatokhoz szükséges bizalom előfeltétele, de az ettől eltérő dimenziókban csak akkor és annyiban kell alkalmazkodnia az Nyugat által egyetemesnek hitt normákhoz, ahol és amennyiben azt érdekei megkívánják. Ebből adódóan tehát fel kell készülnünk arra, hogy akár a hírszerzés, akár a regionális konfliktusok, akár a különféle afrikai, közel-keleti törekvések tekintetében Kína el fog térni az általunk bevettként kezelt megoldásoktól és lehetőségeinket ehhez alkalmazkodó módon kell formálni, fejleszteni. Ehhez jelen tanulmány megírásakor példát is szolgáltat az afganisztáni tálib hatalomátvétel és Kína pozíciója, cselekvése az események kapcsán.

Minderre nem kell és nem lehet valamiféle végletes ellenségeskedésként, démonizálásként tekinteni, hanem ésszerű mértékletességgel és belátóképességgel kell tudomásul venni, hogy a transzatlanti térség fél évezredes dominanciájának a helyét úgy fest egy több pólusú és eltérő kultúrák által meghatározott rend veszi át, vagyis a transzatlanti térségnek is alkalmazkodnia kell. Ebből adódóan a védelmi és biztonsági szabályozás és kormányzás terén akkor őrizhetjük meg transzatlanti értékeinket és különösen jogállami működésünket, ha szabályainkat és eljárásainak a versengő felek és a változó környezet kihívásaihoz alkalmazkodó módon fejlesztjük tovább.

3.3. Egy alkalmazkodó sajátutas: Szingapúr

A keleti trendek tekintetében álláspontom szerint védelmi-biztonsági szempontból is érdemes kitekinteni Szingapúrra, mely miniállam létére tekintélyes és jól szabályozott védelmi-biztonsági rendszert tart fenn, amelynek előnyei visszahatnak gazdasági sikereire és állami működésének stabilitására is. Másik oldalról Szingapúr fontossága abban is megragadható, hogy míg a vázlatosan áttekintett két keleti hatalmi szereplő kapcsán egyértelműnek látszott, hogy annyiban építenek a transzatlanti szabályokra, amennyiben az érvényesülésükhöz a legszükségesebb, Szingapúr kapcsán – a politikai rendszert érő kritikák ellenére is – kiemelhető, hogy az széleskörűen alkalmazkodott a globális kapitalizmussal közvetített transzatlanti megoldásokhoz és szabályrendszerekhez, amely befektetése sok szempontból meg is térült.

Szingapúr kapcsán a sikeres államkapitalizmus, a tekintélyelvű állam és a gazdasági fejlődési minta jellemzők együtt érvényesülnek,⁵⁰ amit jól tükröz az is, hogy Szingapúrnak világviszonylatban is jelentős pénzügyi és devizaközponti, továbbá logisztikai szerepe van, ami mellett kaszinói és ipari teljesítményei is kimagaslók a glóbusz egésze felől nézve is. Hasonlóan erőteljes visszajelzés lehet az is, hogy Szingapúr az EU egyik – egyes vizsgálati módszerek szerint a – legnagyobb kereskedelmi és beruházási partnere az ASEAN országok közül, miközben csak 1965 óta független állam, azt megelőzően a brit gyarmatbirodalom lassú leépülésének részese, rövid ideig pedig a maláj államszövetség része volt.

Megelőlegezve a különféle elemzések megállapításait, egyértelművé tehetjük, hogy Szingapúr a korábbi gyarmati előnyeit megfelelően kiaknázva sikerrel alkalmazkodott a globális kapitalizmus transzatlanti követelményeihez és ezzel a különféle partnerekben rendkívül erős bizalmat épített ki, mely aztán a gazdasági fejlődésben egyértelműen visszatükröződött. Adódhat persze a kérdés, hogy hol jön a képbe a védelmi-biztonság dimenzió?

Nos, egyik oldalról Szingapúr kapcsán az állami szervezetrendszer, illetve a civil – ezen belül különösen a gazdasági – és az állami szférák közti kooperáció jelentős erőfeszítéseket tesz az állammal szembeni bizalmat aláásó cselekmények megelőzésére és megzabolására, ideértve a korrupciót, a bűnözést, az ellenérdekelte tevékenységeket is. Ez láthatóan sikerre is vezetett mind a nemzetközi bizalom, mind pedig az intézményrendszer stabilitása szempontjából. Másik oldalról Szingapúr mérete és gazdasági szerepének domináns jellege ellenére nem feledkezett meg az önvédelem fontosságáról. Ezt jól tükrözi egyrészt a hadkötelesség fenntartása, a miniállamhoz mérten jelentős, mintegy százezer fős és jól felszerelt aktív haderő léte és képességeinek komplex alkalmazása belbiztonsági célokra is, másrészt pedig a hírszerző és elhárító szolgálatok, illetve az állam felügyeleti szerepének hatósági súlyozottsága is.

Ehhez a korszerű és intenzívnek tekinthető védelmi és biztonsági intézmény- és képességrendszerhez Szingapúrban a transzatlanti standardokhoz közelítő szabályozási háttér kapcsolódik. E körben említésre méltó, hogy a szabályozás a stabilitásra törekszik, egyes törvények még a maláj időszakra nyúlnak vissza és a szükséges korrekciókkal funkcionálnak. Kifejezetten védelmi és biztonsági szempontból arra is érdemes felhívni a figyelmet, hogy Szingapúrban jellemző a tematikusan záródó, ezáltal alkalmazást – és transzparenciát is – segítő szabályozás, amire példa lehet a fegyveres erőkről szóló törvény,⁵¹ a belbiztonsági törvény,⁵² a polgári védelmi törvény⁵³ vagy a legújabb technológiai kihívások kapcsán a kiberbiztonsági törvény.⁵⁴ Ezek sajátosságai mellett fontos arra is figyelmet

⁵⁰ A téma kapcsán lásd: Li Kuan Ju: A harmadik világból az elsőbe. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018.; Magasházi Anikó: Esettanulmányok az állami és nem állami szereplők kooperatív és konfrontatív viszonyáról: Szingapúr és Chile. In: *Külügyi Szemle* 2015. tél, 3-21. o.; Völgyi Katalin: A sikeres államkapitalizmus példája – Szingapúr. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, 2015.; Fikó László: A fejlesztő állam fennmaradása a globalizációban: Dél-Korea és Szingapúr tapasztalatai. In: *Külgazdaság*, 2015/november-december, 79-99. o.; Csáki György (szerk.): A látható képz. A fejlesztő állam a globalizációban. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.

⁵¹ Singapore Armed Forces Act 7 of 1972 (letöltve: 2021.07.30., <https://sso.agc.gov.sg/Act/SAFA1972>).

⁵² Internal Security Act 18 of 1960 (letöltve: 2021.07.30., <https://sso.agc.gov.sg/Act/ISA1960>).

⁵³ Civil Defence Act 29 of 1986 (letöltve: 2021.07.30., <https://sso.agc.gov.sg/Act/CDA1986>).

⁵⁴ Cybersecurity Act 9 of 2018 (letöltve: 2021.07.30., <https://sso.agc.gov.sg/Acts-Supp/9-2018/>).

fordítani, hogy a különféle újszerű módosításokkal és az újabb törvényekkel Szingapúr védelmi és biztonsági szabályozása milyen mértékben erősíti a megelőzést és a proaktív szemléletet, illetve milyen mértékben kapcsolja össze gazdasági érdekeit az állam által garantált védelemből táplálkozó biztonsággal. Utóbbira a hivatali titkokról szóló törvény⁵⁵ is jó példát adhat.

Mindezek alapján a szingapúri modell a védelmi-biztonsági szabályozás és kormányzás kontextusában azért érdemelne mélyebb elemzést, mert jól tükrözi, hogy

- az állam hatékony, korszerű, jól szabályozott védelmi-biztonsági rendszere az állammal szembeni belső (társadalmi) és külső (gazdasági és diplomáciai) bizalom szempontjából nézve alapvető fontosságú;
- a megfelelő védelmi képességek egy kis állam számára is kiemelkedő fontosságúak, mivel az azok biztosítani tudják a többi érvényesülési terület számára szükséges megfelelő alapfeltételek megkerülhetetlen szegmensét;
- a társadalmi-gazdasági működést meghatározó technológiai innováció a biztonságot fenyegető egyéni, csoportos és állami kihívások körében és újabb és újabb fenyegetéseket alapozhat meg, melyek megelőzése és kezelése csak megfelelő képességekkel szavatolható a társadalmi-gazdasági működés biztos megalapozása érdekében,
- egy gazdasági fejlesztésre orientálódó kis állam sem feledkezhet meg a védelem és biztonság fontosságáról a történelmi tapasztalatok és a földrajzi környezet sajátosságainak viszonylatában, valamint
- egy távol-keleti állam gondolkodása a védelem és biztonság terén nem is áll olyan távol egyes transzatlanti modellektől, mint azt hagyományosan gondolnánk, hiszen az előzőekben leírtakon túl Szingapúr is alkalmazza a korunkhoz igazodó totális védelem koncepciót a katonai, polgári, gazdasági, társadalmi, digitális és pszichológiai védelem összehangolt keretként,⁵⁶ valamint a Five Power Defence Arrangements⁵⁷ keretei között egyértelmű védelmi-biztonsági harmonizációra törekszik.

4. Összegzés

Az előzőekben leírtakat együtt szemlélve úgy vélem, hogy a védelmi és biztonsági szabályozás, képességfejlesztés és kormányzás szempontjából kiemelkedő fontosságú, hogy helyén kezeljük egyrészt az Eurázsia-gondolatot és annak hozadékait, másrészt hazánk viszonylatában az Intermárium-teória jelentőségét és hatásait, harmadrészt pedig a különféle nyugati és keleti törekvések, hatalomgyakorlási modellek tekintetében adaptálандó megoldásokat.

Ehhez elsődlegesen a Kelet-Nyugat, Európa-Ázsia tengely tekintetében van szükség szemléletváltásra, illetve gondolkodásmódunk kapcsán arra nézve, hogy a transzatlanti

⁵⁵ Official Secrets Act 25 of 1935 (letöltve: 2021.07.30., <https://sso.agc.gov.sg/Act/OSA1935>).

⁵⁶ SCDF: What is Total Defence (letöltve: 2021.07.30., <https://www.scdf.gov.sg/home/community-volunteers/community-preparedness/total-defence>).

⁵⁷ Lásd: Oxford Reference: Five Power Defence Arrangement (FPDA) (letöltve: 2021.08.15., <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780195517842.001.0001/acref-9780195517842-e-473>).

térségen kívüli szereplőket ne a transzatlanti sémák keretei között vagy azok ellenében, hanem saját valójukban, mint a biztonsági környezetet meghatározó, de sok tekintetben autonóm aktorokat elemezzük. Ennek jelentősége a védelmi-biztonsági szabályozás és kormányzás viszonylatában jóval nagyobb, mint az korábban gondoltuk, hiszen a jogállamiság értékeihez való ragaszkodás mezsgyéjén a védelmi-biztonsági rendszerünk csak akkor lehet korszerű és hatékony, ha megfelelően alkalmazkodik értékeink megtartásával ahhoz a környezethez, amelyre reagálnia kell akár reflexív akár proaktív intézkedésekkel.

Jelen kitekintés ehhez természetesen csak egy és felületes nézőpontot tudott megvillantani a konstruktív kritika és a problémaazonosítás céljával. Úgy hiszem azonban, hogy a különféle nemzetközi, külföldi minták és modellek mélyebb, ezen belül pedig védelmi-biztonsági szabályozás és kormányzási súlyú elemzése nélkül nem tudunk a biztonsági környezet által támasztott kérdésekre valóban 21. századi válaszokat adni.

Ahhoz, hogy a szükséges válaszokat meg tudjuk adni, egyrésztől nem kell félnünk kritikai kérdéseket feltenni és hiányosságokat, fejlesztési célokat és irányokat azonosítani, másrésztől nem kell óvakodnunk attól, hogy a hatalmi térben versengő felek kapcsán rávilágítsunk az eltérő kultúrák és ebből adódóan az eltérő normakövetési hajlandóságok rivalizálásának és a főleg gazdasági, illetve lassanként ökológiai értelemben is meglévő egymásrataltság együttes érvényesülésére. Ez persze azzal jár, hogy nem a jól bevált Nyugat és a többiek, civilizáltak és barbárok szemléletet, vagy épp a démonizálás és saját oldalunkon a fenntartások nélküli felmagasztalás viselkedésmintáit követjük, hanem a tudománytól elvárható értéksemlegességi, hatékonysági, rendszerszerűségi kritériumok szerint elemezzük. Ebből következhet olyan megállapítás, mely szerint egy modell saját célrendszerében ugyan hatékony, de a transzatlanti értékrendszerrel nem konform, vagyis a hatékony reagálás tekintetében a transzatlanti térségben változtatást igényel. Másik oldalról viszont következhet egy ilyenfajta elemzésből olyan megállapítás is, miszerint adott rivális magatartásnak ugyan nagy jelentőséget tulajdonítottunk – már-már misztifikáltuk azt –, s közben ráébredünk, hogy az inkább fedő- vagy eszközcselekménye egy másabb cselekvési iránynak, ezért eltérő reakciót igényel, mint amiben eddig gondolkodtunk.

Abban azonban biztos vagyok, hogy mind a transzatlanti törekvések, mind pedig a hatalmi versengésben egyszer kihívóként, máskor saját utas együttműködőként jelentkező keleti modellek szükségessé teszik, hogy a védelem és biztonság hatékonyságának növelése érdekében szabályozási és szervezeti kereteinket széles spektrumban, a napi feladatokon túlmutatva, rendszerszinten és elvi kérdéseket is megnyitva gondoljuk át. Ennek az újragondolásnak pedig nem csak a jelenlegi, hanem a prognosztizálható távú jövő biztonsági környezetéhez mérten is hatékonyan kell lennie ahhoz, hogy versenyképesek lehessünk. Hatékony védelem és biztonság nélkül ugyanis csorbul az államba vetett társadalmi és gazdasági bizalom, erodálódik a biztonság érzete és valós szintje, ezek révén pedig elbizonytalanodik a társadalmi-gazdasági stabilitás és fejlődés lehetősége is. A védelem és biztonság tehát alapvető szükséglet, ami egyben hosszú távú befektetés is, de csak akkor, ha alkalmas annak a környezetnek a kezelésére, amelyben aktuálisan érvényesülnie kell.

Irodalomjegyzék

Alexander Sergunin – Leonid Karabeshkin: Understanding Russia's Soft Power Strategy. In: Politics 2015. Vol. 35., 347-363. o.

Amaël Cattaruzza: A digitális adatok geopolitikája. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó, 2020.

Aurel Sari: Hybrid Warfare, Law and the Fulda Gap (letöltve: 2021.07.30., https://papers.ssrn.com/sol3/Delivery.cfm/SSRN_ID2927773_code957129.pdf?abstractid=2927773.&mirid=1)

Aurel Sari: Legal Resilience in an Era of Gray Zone Conflicts and Hybrid Threats. In Exeter Centre for International Law Working Paper Series 2019/1. (letöltve: 2021.07.30., https://socialsciences.exeter.ac.uk/media/universityofexeter/collegeofsocialsciencesandinternationalstudies/lawimages/research/Sari_-_Legal_Resilience_ECIL_WP_2019-1.pdf)

Bartók András: "Korlátok nélküli hadviselés" – Egy kínai nézőpont a 21. század hatalmi versengéséről. In Hadtudományi Szemle 2018/3. szám, 338-346. o.

Ben Buchanan: The Hacker and the State. Cyber Attacks and the New Normal of Geopolitics. Cambridge – London, Harvard University Press, 2020.

Braudel, Fernand: A kapitalizmus dinamikája, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2008.

Bruno Maçães: Eurázsia hajnala. Az új világrend nyomában. Budapest, Pallas Athéné Books, 2018.

Charles D. Freilich: Israeli National Security. A New Strategy for an Era of Change. New York, Oxford University Press, 2018.

Charles J. Dunlap Jr.: Law and Military Interventions: Preserving Humanitarian Values in 21 st Conflicts. (letöltve: 2021.06.10., <https://people.duke.edu/~pfeaver/dunlap.pdf>)

Charly Saloni-Pasternak: Finland's ambiguous deterrence: mixing deterrence by denial with ambiguous extended deterrence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 110-127. o.

Claudia Major – Christian Mölling: Germany: rediscovering collective defence, relearning deterrence, redefining its role in European defence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 236-254. o.

Cody M. Brown: The National Security Council. A Legal History of the President's Most Powerful Advisers. Washington, Project On National Security Reform Legal Working Group, 2008.

Csáki György (szerk.): A látható képz. A fejlesztő állam a globalizációban. Budapest, Napvilág Kiadó, 2009.

Daniel S. Hamilton (eds.): Forward Resilience. Protecting Society in an Interconnected World. Washington, Center for Transatlantic Relations – Johns Hopkins University, 2016.

Daniel S. Markey (2020): China's Western Horizon. Beijing and the New Geopolitics of Eurasia. New York, Oxford University Press, 2020.

David S. Yors: The Budapest Memorandum and Russia's intervention in Ukraine. In: International Affairs Vol. 91. No. 3. 2015., 505-538. o.

Dimitri Trenin: Russia's National Security Strategy: A Manifesto for a New Era (letöltve: 2021.07.30., <https://carnegie.ru/commentary/84893>).

Douglas T. Stuart: Creating the National Security State. A History of the law that transformed America. Princeton, Princeton University Press, 2008.

Elizabeth Budhanan: Russia's 2021 National Security Strategy: Cool Change Forecasted for the Polar Regions (letöltve: 2021.07.30., <https://rusi.org/explore-our>)

research/publications/commentary/russias-2021-national-security-strategy-cool-change-forecasted-polar-regions)

Engelberth István – Sági Judit: Az Új selyemút kezdeményezés szerepe, céljai. In *Külügyi Szemle* 2017. ősz, 85-104. o.

Farkas Ádám – Resperger István: Az úgynevezett „hibrid hadviselés” kihívásainak kezelése és a nemzetközi jog mai korlátai. In: Farkas Ádám – Végh Károly (szerk.): *Új típusú hadviselés a 21. század második évtizedében és azon túl – intézményi és jogi kihívások*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2020 132-149. o.

Farkas Ádám: A totalitás kora? A 21. század biztonsági környezetének és kihívásainak totalitása és a totális védelem gondolat kísérlete. Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018.

Farkas Ádám: A több síkú megközelítés jelentősége a védelem és biztonság szabályozásának és szervezésének komplex kutatásaiban, különös tekintettel az Eurázsia-gondolatra. In *Védelmi-Biztonsági Szabályozási és Kormányzástani Műhelytanulmányok 2021/9*.

Farkas Ádám: Az Eurázsia gondolat, mint a nyugati szemléletmód önreflexiójának alapja? *Gondolatok* Robert D. Kaplan „Marco Polo világa visszatér” című munkája kapcsán. *Szakmai Szemle* 2020/2. szám, 178-192. o.

Farkas Ádám: Komplex biztonság, hibrid konfliktusok, összetett válaszok. *Honvédségi Szemle*, 2020/4 szám., 11–23. o.

Fikó László: A fejlesztő állam fennmaradása a globalizációban: Dél-Korea és Szingapúr tapasztalatai. In *Külgazdaság*, 2015/november-december, 79-99. o.

Francis Fukuyama: A politikai rend eredete – Az ember előtti időktől a francia forradalomig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

Francis Fukuyama: A történelem vége és az utolsó ember. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2014.

Gadi Eisenkot – Gabi Siboni: *Guidelines for Israel’s National Security Strategy*. Washington, The Washington Institute for Near East Policy, 2019.

Gecse Géza: *Bizáncról Bizáncig*. Budapest, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó, 2007.; Font Márta – Sashalmi Endre: *Állam, hatalom, ideológia – Tanulmányok az orosz történelem sajátosságairól*. Budapest, Pannonica kiadó, 2007.

Geoffrey F. Gresh: *Eurasia’s Maritime Rise and Global Security from the Indian Ocean to Pacific Asia and the Arctic*. Cham, Palgrave Macmillan, 2018.

Giannopoulos G. – Smith H. – Theocharidou M. (eds.): *The Landscape of Hybrid Threats: A Conceptual Model Public Version*. Ispra, European Commission, 2020.

Heather A. Conley – Donatienne Ruy – Ruslan Stefanov – Martin Vladimirov: *The Kremlin Playbook 2. The Enablers*. Washington, Center For Strategic & International Studies, 2019.

Heather A. Conley – James Mina – Ruslan Stefanov – Martin Vladimirov: *Kremlin Playbook. Understanding Russian Influence in Central and Eastern Europe*. Washington, Center For Strategic & International Studies, 2016.

Henrik Praks: Estonia’s approach to deterrence: combining central and extended deterrence. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 146-162. o.

Henry Kissinger: *Kínáról*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.

Hódos László: A hibrid konfliktusok felívelési szakasza, avagy a fenyegetés észlelésének, megelőzésének és kezelésének nemzetbiztonsági aspektusai. In *Honvédségi Szemle* 2020/4. szám, 49-64. o.

Hódos László: A nemzetbiztonsági szolgálatok közelmúltbeli tevékenységét befolyásoló mérföldkövek, avagy az új típusú biztonsági kihívások jelentette veszélyek és az azokra adott

kormányzati, illetve jogalkotói válaszok 2010 és 2020 között. In Szakmai Szemle 2021/1. szám 134-149. o.

Ieva Bérzina: Total defence as a comprehensive approach to national security. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 71-89. o.

Ilyash György: Az Eurázsiai Gazdasági Unió és az Övezet és Út Kezdeményezés kölcsönhatásai Közép-Ázsiában. Budapest, KKI Elemzések E-2020/43. (letöltve: 2021.07.30., https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/05/43_KKI-elemzes_EGU-BRI_Ilyash_20200504.pdf)

Immanuel Wallerstein: A modern világgazdasági rendszer kialakulása. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983.

Immanuel Wallerstein: Bevezetés a világrendszer-elméletbe. Budapest, L'Harmattan Kiadó 2010.

Inotai András – Juhász Ottó: A változó Kína. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009.

Inotai András – Juhász Ottó: Kína és a válság. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.

Israel Tal: National Security: The Israeli Experience. Westport, Praeger Publishers, 2000.

Ivan Diaz C.: One Belt & One Road: Between Cooperation and Geopolitics in the Silk Road. In Contacto Global 2015. Vol. 6. 18-25. o.

James Kennet Wither: Back to the future? Nordic total defence concepts. In: Defence Studies Vol. 20. 2020, 61-81. o.

Jim Townsend – Anca Agachi: Build Resilience for an Era of Shocks. In: Christopher Skabula (eds.): NATO 20/2020. Twenty Bold Ideas to Reimagine the Alliance after the 2020 US Election. Washington, The Atlantic Council, 2020.

Joel Peters – Rob Geist Pinfold (eds.): Understanding Israel: Political, Societal and Security Challenges. London, Routledge, 2018.

Joshua Nelson: China releases five-year blueprint calling for strengthened control of key economic sectors (letöltve: 2021.08.15., <https://www.jurist.org/news/2021/08/china-releases-five-year-blueprint-calling-for-strengthened-control-of-key-economic-sectors/>).

Julian Cooper: Russia's updated National Security Strategy (letöltve: 2021.07.30., <https://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=704>)

Kelemen Roland – Németh Richárd: A kibertér fogalmának és jellemzőinek multidiszciplináris megközelítése, In: Farkas Ádám (szerk.): Védelmi alkotmányosság az új típusú biztonsági kihívások erőterében, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2018, 147-170. o.

Kelemen Roland: A biztonsági környezet átalakulása a hosszú 19. században, In: Vélemények a katonai jog világából, 2020/3. szám, 1-9. o.

Kelemen Roland: A kibertámadások nemzetközi jogi olvasata és a NATO értelmezése, különös tekintettel a válaszlehetőségekre, In: Farkas Ádám (szerk.): Az állam katonai védelme az új típusú biztonsági kihívások tükrében, Budapest, Nemzeti Közszerződési Egyetem Közigazgatási Továbbképzési Intézet, 2019, 29-50. o.

Kelemen Roland: A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése, Honvédségi Szemle, 2020/4 szám, 65-81. o.

Kelemen Roland: A nem állami kibertéri műveletek egyes szereplőinek jelentősége a hibrid konfliktusokban, In: SmartLaw Research Group Working Paper, 2021/2. sz.

Kelemen Roland: Az Amerikai Egyesült Államok kivételes hatalmi rendszerének fejlődése a hosszú 19. században, In: Iustum Aequum Salutare, 2020/3. sz. 107-120. o.

Kelemen Roland: Az angol kivételes hatalom története a kezdetektől a második világháborús szabályozásig, In: Jog Állam Politika 2020/2. sz. 53-65. o.

Kieron O'Hara – Wendy Hall: *Four Internets. The Geopolitics of Digital Governance*. CIGI Papers No. 206. Waterloo, Centre for International Governance Innovation, 2018.

Koltay András: A social media platformok jogi státusa a szólásszabadság nézőpontjából. In: *In Media Res*. 2019/1. sz. 1-56. o.

Koltay András: Az internetes kapuőrök és az emberi jogok európai egyezményének 10. cikke – A sajtószabadság új alanyai. In: *Állam és Jogtudomány*. 2017/Különszám 129-140. o.

Li Kuan Ju: *A harmadik világból az elsőbe*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2018.

Ling Chen: *A globalizáció manipulálása. A bürokraták befolyása Kína üzleti világára*. Budapest, Pallas Athéné Books, 2019.

M. R. Perreault: *Unrestricted Warfare in Chinese and Iranian Foreign Policies: Is the Phoenix Walking into the Red Dragon's Footsteps?* (letöltve: 2021.07.30., <https://www.cfc.forces.gc.ca/259/290/318/305/perreault.pdf>)

Magasházi Anikó: Esettanulmányok az állami és nem állami szereplők kooperatív és konfrontatív viszonyáról: Szingapúr és Chile. In: *Külügyi Szemle* 2015. tél, 3-21. o.

Maria Raquel Friere – Roger E. Kanet: *Key Players and Regional Dynamics in Eurasia. The Return of the 'Great Game'*. New York, Palgrave Macmillan, 2010.

Mark Bassin – Mikhail Suslov: *Eurasia 2.0. Russian Geopolitics in the Age of New Media*. Lanham – Boulder – New York – London, Lexington Books, 2016.

Mark Galeotti: *Active Measures: Russia's Covert Geopolitical Operations* (letöltve: 2021.07.30., <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/active-measures-russias-covert-geopolitical-operations-0>)

Mark Galeotti: *Crimintern. How the Kremlin uses Russia's criminal networks in Europe*. London, European Council on Foreign Relations, 2017.

Mark Galeotti: *Russian Political War. Moving Beyond the Hybrid*. London, Routledge, 2019.

Mason Clark i.m.; Mark Gelotti: *Putin's Hydra: Inside Russia's Intelligence Services*. London, European Council on Foreign Relations, 2016.

Mason Clark: *Russian Hybrid Warfare*. (letöltve: 2021.08.15., <http://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Hybrid%20Warfare%20ISW%20Report%202020.pdf>)

Mátés Tamás: Az „Egy Övezet – Egy Út” kínai stratégia történelmi háttere, geopolitikai tartalma és jelentősége Közép-Európa, valamint Magyarország számára. In: *Hadtudományi Szemle* 2017/4. szám, 566-582. o.;

Matthew Sussex – Roger E. Kanet: *Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy. Confrontation and Consolidation*. New York, Palgrave Macmillan, 2015.

Michael Kearney: *Lawfare, Legitimacy and Resistance: The Weak and the Law*. In: Ardi Imseis (ed.): *The Palestine Yearbook of International Law*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2010, 79–129. o.

Nazirul Islam Sarker – Altab Hossin – Yiaohua Yin – Kamruzzaman Sarker: *One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development*. In: *Modern Economy* 208/9., 623-638. o.

Nora Vanaga: *Latvia's defence strategy: challenges in providing a credible deterrence posture*. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): *Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States*. London – New York, Routledge, 2019., 163-179. o.

Norin M Ripsman – T. V. Paul: *Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis*. In: *International Studies Review* Vol. 7. Issue 2. 2005, 199-227. o.

Odd Arne Westad: *Nyughatatlan birodalom*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2020.

- Paul F Scott: The National Security Constitution. London, Hart Publishing, 2018.
- Per Johansson: Total defence demands new types of collaborations (letöltve: 2021.07.30., <https://soff.se/en/our-focus/total-defense/>)
- Philipp Lange: Total Defence: How Germany should implement a whole-of-government national and collective defence. In Security Policy Working Paper No. 2/2018. Federal Academy for Security Policy (letöltve: 2021.07.30., https://www.baks.bund.de/sites/baks010/files/working_paper_2018_02_0.pdf)
- Qiao Liang – Wang Xiangsui: Unrestricted Warfare. Beijing, PLA Literature and Arts Publishing House, 1999.
- Richard J. Barnett: The Ideology of the National Security State. In The Massachusetts Review Volt. 26. No.4. 1985., 483-500. o.
- Robert D. Kaplan: A földrajz bosszúja. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2019.
- Robert D. Kaplan: Marco Polo világa visszatér. Budapest, Pallas Athéné Könyvkiadó, 2018.
- Robert Kagan: Édenkert és hatalom. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2007.
- Robert Kagan: Made in America – Avagy kitart-e az amerikai világrend? Budapest, Antall József Tudásközpont, 2015.
- Sanra Matz – Ruth Elisabeth Appel – Michal Kosinski: Rethinking privacy in the age of psychological targeting (letöltve: 2021.07.30., <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2019/11/21/rethinking-privacy-in-the-age-of-psychological-targeting/>)
- Sascha Dov Bachmann – Andres B. Munoz Mosquera: Lawfare and hybrid warfare – how Russia is using the law as a weapon. Amicus Curiae, Journal of the Society for Advanced Legal Studies, Summer 2015, 25–28. o.
- Szigeti Péter: A kritikai társadalomtudományi megismerés specifikumai. In Jog Állam Politika 2013/1. szám, 39-70. o.
- Szigeti Péter: Vázlat a közbiztonság három dimenziójáról: világrendszer – nemzetállami szint és lokalitás. In Szigeti Péter (szerk.): A valóság vonzásában. Győr, Széchenyi István Főiskola, 2001, 283–306. o.
- Szigeti Péter: Világrendszernézőben. Globális „szabad verseny” – a világgazdaság jelenlegi stádiuma. Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.
- Szvák Gyula: Oroszország helye Euráziában. Budapest, Pannonica kiadó, 2006.
- Tawia Anshah: Lawfare: A Rhetorical Analysis. Case Western Reserve Journal of International Law, Vol. 43, 2010, 87–119. o.
- The Guardian: The Cambridge Analytica Files. (letöltve: 2021.07.30., <https://www.theguardian.com/news/series/cambridge-analytica-files>)
- Tomas Janeliūnas: The deterrence strategy of Lithuania: in search of the right combination. In: Nora Vanaga – Toms Rostoks (eds.): Deterring Russia in Europe. Defence Strategies for Neighbouring States. London – New York, Routledge, 2019., 180-198. o.
- Toshi Yoshihara: Chinese Information Warfare: A Phantom Menace or Emerging Threat? Carlisle, US Army War Colleges, 2001.
- Völgyi Katalin: A sikeres államkapitalizmus példája – Szingapúr. Budapest, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, 2015.
- Wolf-Diether Roepke – Hasit Thanky: Resilience. The First Line of Defence. In The Three Sword Magazine, 34/2019., 50-53. o.

Wolf-Diether Roepke – Hasit Thankey: Resilience: the first line of defence (letöltve: 2021.07.30., <https://www.nato.int/docu/review/articles/2019/02/27/resilience-the-first-line-of-defence/index.html>).

Yukong Huang: A Kína-talány megfejtése. Miért nem helytálló a konvencionális gazdasági bölcsesség? Budapest, Pallas Athéné Books, 2018.

Zbigniew Brzezinski: A nagy sakktábla. Budapest, Antall József Tudásközpont, 2017.

